

AHLÂK-I NÂSİRÎ VE AHLÂK-I ALÂÎ'NİN MUKAYESELİ KAYNAK ANALİZİ*

Hülya Arıkan
Öğretmen, Yüksek Lisans Mezunu
hgarikan70@hotmail.com
Orcid: 0000-0001-6474-578X

Öz

Ahlâk-ı Nâsirî ve *Ahlâk-ı Alâî*, İslam ahlak felsefesinde kendilerine has özellikleriyle önemli bir yer işgal eden iki ahlak kitabıdır. *Tehzîbü'l-Ahlâk*'tan sonra yazılmış ikinci sistematik ahlak felsefesi eseri olan *Ahlâk-ı Nâsirî*, öncekine nazaran nefis teorisi üzerine kurulmuş olması ve pratik felsefenin *Tehzîbü'l-ahlâk*, *Tedbîrü'l-menâzil* ve *Siyasetü'l-müdü'n* kısımlarını bizzat bu isimlerle ihtiva etmesiyle daha özel bir yere sahiptir. Kınalızâde'nin yazdığı *Ahlâk-ı Alâî*, Tûsî tarafından yazılan *Ahlâk-ı Nâsirî*'yi hemen hemen tamamen içermesi yanında öncekiyle mukayese edilemeyecek ölçüde fazla yeni felsefi, dinî, edebî ve tarihî kaynak kullanmış bulunmaktadır. Biz bu makalede biri filozof, diğeri fakih kimliği ile temayüz eden iki Müslüman âlim tarafından yazılmış bu iki ahlak klasiğini kaynakları bakımından inceledik. Felsefî, edebî, dini ve tarihî olmak üzere dört kategoride iki eserin ortak ve özel kaynaklarını tespit ettik. Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'de başvurulan her felsefi kaynağı kullanmasına karşılık diğer kaynakları seçmeli alımladığını, dört kaynak türünün her birinde yeni eserlere başvurduğunu veya aynı eserlerin değişik yerlerine atıflarda bulunduğunu belirledik. *Ahlâk-ı Alâî*, özellikle dinî ve edebî kaynaklar bakımından çok zengin görünmektedir. Bunda Kınalızâde'nin ahlaka dair görüş ve açıklamalarında onun eserinin dinî meşruiyetini artırma ve öğreticilik yönünü güçlendirme amacının etkili olduğunu düşünürüz. İki eser arasında uzun bir zaman dilimi olduğu için Kınalızâde, *Ahlâk-ı Nâsirî*'de bulunmayan *Ahlâk-ı Celâlî* gibi bazı kaynakları da kullanmıştır. Kınalızâde, ister edebî kaynaklarda ister tarihî kaynaklarda yer alsın, bağlamında birçok hikâyeyi naklederek eserinin didaktik yönünü güçlendirmiştir.

Anahtar Kavramlar: Ahlak Felsefesi, *Ahlâk-ı Nâsirî*, *Ahlâk-ı Alâî*, Tûsî, Kınalızâde

* İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. Geliş/Received: 31 Ocak/January 2021; Kabul/Accepted: 16 Mart/March 2021; Yayın/Published: 20 Mart/March 2021. Atıf/Cite as: Arıkan, Hülya. "Ahlâk-ı Nâsirî ve Ahlâk-ı Alâî'nin Mukayeseli Kaynak Analizi". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2021). <https://doi.org/10.5281/zenodo.4623741>

COMPARATIVE RESOURCES ANALYSIS OF AKHLÂQ-İ NÂŞİRÎ AND AHLÂK-I ALÂÎ

Abstract

Akhlâq-ı Nâşirî and *Ahlak-ı Alai* are two moral books that occupy important places in Islamic moral philosophy with their unique features. *Akhlâq-ı Nâşirî*, which is the second systematic work of moral philosophy written after *Tehzibu'l-Ahlak*, has a more special place by basing on the theory of "nefs" than former and including the parts of practical philosophy, which are *Tehzibu'l-Ahlak*, *Tedbiru'l-menazil* and *Siyasetu'l-mudun*, with these names. Besides the fact that *Ahlak-ı Alai* which was written by Kinalizade almost completely includes *Ahlak-ı Nasiri* which was written by Tusi, it also used many new philosophical, religious, literary, and historical sources, compared to previous one. In this article, we examined these two moral classics written by two Muslim scholars, one of whom was a philosopher and the other a fakih, in terms of their sources. We identified common and private sources of two works in four categories. We determined that in *Ahlak-ı Nasiri*, even though Kinalizade used every referred philosophical sources, he selectively picked other sources, and he applied to new sources in each of the four source areas or made references to different parts of the same works. *Ahlak-ı Alai* seems to be rich, particularly in terms of religious and literary resources. We believe that the aim of Kinalizade to increase the religious legitimacy of his views and statements on morality and to strengthen aspect of his works is effective in this. Due to the fact that there is a time gap between these two works, Kinalizade used some of the sources that are not used in *Akhlâq-ı Nâşirî* such as *Ahlak-ı Celali*. Kinalizade strengthened the didactic aspect of his work by conveying many stories in its context, whether it is included in literary or historical sources.

In our study, we first determined the sources that Tusi and Kinalizade cited in their works. As a result of the comparative analysis we made between two works, we determined the common cited sources. We listed different sources that are used, as resources specific to Tusi and Kinalizade. We discussed the sources cited in *Akhlâq-ı Nâşirî* and *Ahlak-ı Alai*, under four titles as philosophical, religious, literary and historical.

At the point of philosophical reference, we see that Kinalizade took Tusi as a model and included almost of all the philosophical sources that Tusi used in his work. However, he used of different philosophical sources when he disagreed with Tusi and when he found Tusi is insufficient in some points. Devvani comes first among these sources. Apart from the sources he referred through Tusi and Devvani, Ibn Sina's works of *Book of Healing*, *Necat*, and

Mead also Tusi's *Tecrid* and Taftazani's *Şerhu'l-Makasid* are among the philosophical-theological sources used by Kinalizade.

In terms of religious sources, we found out that both Tusi and Kinalizade included verses and hadiths in their works. However, Kinalizade surpassed Tusi with the number of sources he made. Again, we can say that the references to the names of Prophets and Companions, which are used in both works, are much more numerous in Kinalizade's work. Apart from these sources, we determined that Kinalizade made references to the mysticism elders, the words of the scholars of fiqh and hadith, theology and also made reference to some religious works.

When we examined both works from a literary perspective, we found that only 15 verses and a few short stories are used in *Ahlak-ı Nasiri*, whose philosophical content is predominant. There are 528 poems written in Turkish, Persian and Arabic in *Ahlak-ı Alai*. Apart from verses, there are also prose literary works in which exemplary stories are told in *Ahlak-ı Alai*.

In the historical source point, we came to the conclusion that there is no historical source in *Ahlak-ı Nasiri*. On the other hand, Kinalizade continues the diversity of religious and literary sources at the historical sources as well. Especially in the section on state administration, Kinalizade, adding historical sources to almost every subject Tusi told based on philosophical sources, included many stories about rulers and statesmen.

The two scholars and thinkers, whose sources we compared, are not in complete agreement in terms of specialization. In contrast to Tusi's specialization in philosophy, mathematics and natural sciences, Kinalizade specialized in religious sciences. The discipline that brings them together is morality. The ethics book of each is shaped in accordance with their specialization areas. Although Tusi's work, whose philosophical content is prominent, is a model for moral books after him, it is seen that Kinalizade, who literally inscribes his religious, literary and historical knowledge into the text without compromising its philosophical content, uses many more sources than Tusi.

Keywords: Ethics, *Akhlâq-i Nâsirî*, *Ahlaq-ı Alai*, Tusi, Kinalizade

Giriş

Ahlâk-ı Nâsirî'nin yazarı Nasîruddin Tûsî (ö. 1274), felsefe, kelam, matematik ve astronomi alanında uzmanlaşmış iken, Kinalizâde Ali Çelebi (ö. 1572) başta fıkıh olmak üzere şer'î ilimler alanında uzmanlaşmıştır. İki âlimi buluşturan disiplin ahlaktır. Biri daha çok felsefe, kelam ve tabiat bilimlerinde eser vermiş, diğeri ise şeriat ilimleri alanında eserler vermiş olan iki âlimin, erdem ahlakı ortak paydasında buluşmaları araştırılmaya değer bir mesele-

dir. Fakat bizim burada araştırma konumuz, Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* müellifi olan filozof Tûsî'yi takip ederek yazdığı nefis teorisi esaslı *Ahlâk-ı Alâî*'de selefının eseri üzerine fazladan hangi kaynakları kullanarak muhteva açısından neler kattığını ortaya koymaktır.

Tûsî'nin ahlâk düşüncesi hem dinî hem felsefî hem de tasavvufî bir öğretiyi ihtiva etmektedir. Ahlâk düşüncesinin bu şekilde üç boyutlu oluşu filozofumuzun bu yöndeki söyleminin toplumun bütün kesimlerine hitap edecek bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.¹ Eserleri arasında araştırmamıza konu olan *Ahlâk-ı Nâsirî*, İbn Miskeveyh'in (ö: 1030) *Tehzibu'l-Ahlâk* adlı eserinden sonra islâm ahlâk düşüncesinde doğrudan felsefî ahlâkla ilgili olarak yazılmış ikinci eserdir.

Tûsî bu eserini oluştururken İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ını model olarak almıştır. Özellikle eserin birinci bölümü *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ın serbest alıntısı şeklindedir. Ancak eserin ikinci ve üçüncü bölümü *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ta yer almamaktadır. Bu yönüyle özgün olan eser, Pratik felsefeyi bu iki yeni bölümle birlikte genel ahlak başlığı altında işleme geleneğine öncülük etmiş olup, ileriki yüzyıllarda telif edilen ahlak ilmiyle ilgili diğer eserlere hem şekil hem de içerik bakımından ilham kaynağı ve modeli olmuştur.²

Kınalızâde de *Ahlâk-ı Alâî*'yi kaleme alırken Tûsî'nin bu eserini model olarak almıştır. Hatta Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*'nin muhtelif yerlerinde Tûsî'ye ve ahlak kitabı *Ahlâk-ı Nâsirî*'ye sık sık atıfta bulunmaktadır.³ Kınalızâde, bu tutumuyla akademik etiğe ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir. Düşünürümüzün diğer âlim ve filozofların görüş ve açıklamalarından faydalandığında da aynı hassasiyeti gösterdiği görülmektedir. Kaynak tespit ve değerlendirmesi yaparken bu hususu belgeleyeceğiz. *Ahlâk-ı Nâsirî*, bizzat Tûsî'nin itirafıyla belgelendiği üzere aslında büyük bir kısmı İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ından oluşan bir sentezdir. *Ahlâk-ı Nâsirî*'nin en önemli üç kaynağının İbn Miskeveyh, Fârâbî ve İbn Sînâ'nın eserlerinin olduğu söylenebilir. *Ahlâk-ı Nâsirî*, *Tehzîbü'l-Ahlâk*'tan ahlaki amelî felsefenin *tehzîbü'l-ahlâk*, *tedbîrî'l-menzil* ve *siyâsü'l-medîne* şeklinde üç bölümde sistematik ele alı-

¹ Anar Gafarov, "*Nâsirüddin et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi*" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 30

² Pratik felsefeyi bu iki yeni bölümle birlikte genel ahlâk başlığı altında işleme geleneğini Tûsî başlatmış olsa da ondan önce Muhammed b. Ahmed Hârizmî "*Mefâtilhu'l-Ulum*"da Tûsî'ninkine benzer bir tasnif yaptığı görülmektedir. Fakat bölümler *Ahlâk-ı Nâsirî*'de sırasıyla "*Tehzîb-i Ahlâk*", "*Tedbîr-i Menzîl*" ve "*Siyaset-i Müddin*" şeklinde adlandırılmışken *Mefâtilhu'l-Ulum*'da "*Tedbîrî'r-Recul Nefseh*", "*Tedbîrî'l-Menzîl*" ve "*Tedbîrî'l-Âmme*" şeklinde adlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Murat Demirkol, *Nasirüddin Tûsî'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 39; Murat Demirkol, "*Ahlâk-ı Alâî'nin Ahlâk Felsefesi Literatürü İçindeki Yeri ve Özgünlüğü*", *Eskiye Dergisi* 33 (Güz 2016).

³ Tûsî'ye yapılan atıflar için bk. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, sad. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 542

şıyla ve girişte nefis teorisine dayalı ahlak felsefesini temellendirmesiyle ayrılmaktadır. Sonraki ahlak düşünürlerinin Ebu Bekir Zekeriya er-Râzî (ö. 925), Fârâbî (ö. 950), İbn Miskeveyh, İbn Sînâ (ö. 1037), Gazzâlî (ö. 1111) ve Devvânî'yi (ö. 1502) değil de Tûsî'yi takip etmeleri ve onun *Ahlâk-ı Nâsirî*'sini model almaları ancak bu özgün sistematik ile açıklanabilir.⁴ Nitekim Kınalızâde de böyle davranmış, Tûsî ve eserine sık sık atıfta bulunurken İbn Miskeveyh ve Devvânî'ye nadiren müracaat etmiştir.⁵ İbn Sînâ'yı genellikle *Ahlâk-ı Nâsirî*'de olmayan hususlar vesilesiyle⁶, Fârâbî'yi de biri *Ahlâk-ı Nâsirî*'de geçen bir bahis, diğeri de orada yer almayan bir konu vesilesiyle anmıştır.⁷

Bu makale çalışmasında biz, yukarıda belirttiğimiz gibi iki ahlak kitabının kaynaklarını ve muhtevalarını karşılaştırmak suretiyle Kınalızâde'nin ahlak düşüncesine ne gibi katkılarda bulunduğunu ortaya koyacağız. Kınalızâde'nin eserini İslam ahlak düşüncesi literatürü içinde özgün kılan yönün muhteva zenginliği kadar başvurduğu kaynakların çokluğu ve çeşitliliği olduğunu düşünüyoruz. Yöntem de araştırılması gereken bir boyut olmakla birlikte bu husus bizim araştırma kapsamımızın dışında kalmaktadır.⁸ Makalede ana referanslarımız iki düşünürün ilgili eserleri olmakla birlikte gerek tikçe alandaki diğer klasik eserlere ve modern araştırmalara müracaat edeceğiz.

1. *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Alâî*'nin Ortak Kaynakları

Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'yi kaleme alırken İbn Miskeveyh'in *Tehzibu'l-Ahlâk*'ını model olarak aldığı belirtilmiştir. Özellikle eserin birinci bölümü *Tehzibu'l-Ahlâk*'ın serbest alıntısı şeklindedir. Dolayısıyla bu bölümü oluştururken yararlandığı kaynaklar İbn Miskeveyh'in kaynakları ile örtüşmektedir.

Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si de *Ahlâk-ı Nâsirî*'yi model alarak kaleme alındığı için bazı kaynakların ortak kullanıldığını görmekteyiz.

İki eser arasında yaptığımız mukayeseli analiz sonucu karşılaştığımız ortak kaynakları aşağıdaki başlıklar altında vermeye çalışacağız.

1.1. Felsefi Kaynaklar

Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserini yazarken Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'sini model olarak almıştır. Bu nedenle kitabın sistematığı *Ahlâk-ı Nâsirî* ile büyük

⁴ Murat Demirkol, Nasîreddin Tûsî'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi, 38-41.

⁵ Tespit edebildiğimiz kadarnya kitap genelinde Tûsî'ye ismen 50 atf, İbn Miskeveyh'e ismen 2 atf, Devvânî'ye ise 13 atf yapılmıştır.

⁶ İbn Sînâ'ya atıflar için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 33, 50, 78, 79, 82, 192, 297, 386.

⁷ Fârâbî'ye atıflar için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 236, 370.

⁸ Tûsî ve Kınalızâde'nin eserlerinin mutluluk özelinde kaynak, muhteva, yöntem ve özgünlük bakımından kapsamlı mukayesesi için bk. Hülya Arıkan, "Nasîruddin Tûsî ve Kınalızâde'nin Mutluluk Anlayışlarının Mukayeseli Analizi" (Yüksek Lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2018).

benzerlik göstermektedir. Hatta Kınalızâde felsefî kaynak noktasında Tûsî'yi birebir takip etmiştir de diyebiliriz. Özellikle İbn Miskeveyh⁹, Kindî (*Def'ul-Ahzân*)¹⁰, Fârâbî¹¹, İbn Sînâ¹², Gazâlî¹³ ve Ebu Bekir er-Râzî¹⁴ gibi İslâm düşünürleri Tûsî ve Kınalızâde'nin eserlerinde ahlâkî görüşlerini temellendirirken başvurdukları ortak felsefî kaynaklardır. Ayrıca Aristoteles¹⁵, Eflatun,¹⁶ Câlinûs (Galen)¹⁷, Hakim Ebrus (Bryson)¹⁸, gibi eski Yunan düşünürlerinin görüşleri de her iki eserin ortak felsefî kaynakları arasındadır. Ancak bu kaynaklara ait görüş ve örnekler Kınalızâde'nin ilk elden müracaat ettiği kaynaklardan olmayıp Tûsî vasıtasıyla ulaştığı ikinci el kaynaklardır.¹⁹ Yunan düşünürlerden olan Sokrat' ta iki eserde karşımıza çıkan başvurulardandır. Ancak Kınalızâde, Sokrat ile ilgili başvuruların hepsine Tûsî vasıtasıyla ulaşmıştır diyemeyiz. Zira Sokrat'a dair bazı hikâyeler, Tûsî'de yer almamasına rağmen Kınalızâde'nin eserinde karşımıza çıkmaktadır.²⁰ Tûsî eserinde İsokrates'e

⁹ İbn Miskeveyh'e atflar için bk. Nasiruddin Tûsî, *Ahlak-ı Nasirî*, çev. Anar Gafarov vd. (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 12, 13, 341, 361; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 124, 176. Oktay, Kınalızâde'nin isim vermeden İbn Miskeveyh'in eserlerinden de doğrudan faydalandığını söylemektedir. Tekamül görüşlerini ortaya koyarken Türklerle ilgili İbn Miskeveyh'in düşüncelerine benzer görüşler orta koyması, onun gibi "ufuk" kelimesini kullanması veya bazı konuları açıklarken Tûsî'de yer almayan fakat İbn Miskeveyh'te yer alan görüşlere ve örnekler yer vermesi bu görüşün doğruluğunu kuvvetlendirmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Oktay, Ayşe Sıdika, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri", *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi* 12, no. 1 (2002): 219.

¹⁰ Kindî'ye atflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 147, 148, 179, 182; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 203.

¹¹ Fârâbî adının geçtiği yerler için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 236; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 236, 370

¹² İbn Sina'ya atflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 190; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 33, 50, 78, 79, 82, 192, 297, 386.

¹³ Gazzâlî'ye atflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 175; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 221, 223, 222, 228, 229, 349, 331, 192, 208.

¹⁴ Ebû Bekir er-Râzî'ye atflar için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 159; Tûsî, Ebu Bekir Râzî'ye ismen atıfta bulunmamış ancak cismani elemenden bahsederken görüşlerine yer vermiştir. bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 48.

¹⁵ Aristoteles'e atflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 72, 74, 75, 76, 79, 84, 115, 116, 118, 121, 129, 142, 240, 241, 251, 264, 294, 304, 314, 261, 337, 341, 361; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 118, 120, 137, 153, 379, 390, 407, 411, 444, 470, 476, 493, 495.

¹⁶ Platon'a atflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 21, 57, 63, 124, 170, 191, 241, 337, 339; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 83, 137, 185, 300, 379, 483, 493.

¹⁷ Galen'e atflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 53, 83, 84, 146, 147; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 48, 49, 143, 186.

¹⁸ Ebrus (Bryson)'a atflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 189; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 297.

¹⁹ Ayşe Sıdika Oktay, Kınalızâde'nin bu kaynaklara bizzat başvurduğuna dair bir delilin elimizde bulunmadığını belirtmektedir. Benzer tespitler için bk. Oktay, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri", 219.

²⁰ Krş. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 63, 181, 215; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 17, 83, 137, 140, 164, 206, 336, 476.

atıfta bulunmuştur. Kınalızâde ise İsokrates ismini zikretmemiş ancak bu alıntılara isimsiz ya da Sokrat'a atfederek yer vermiştir.²¹

1.2. Dinî Kaynaklar

Gerek Tûsî gerekse Kınalızâde ahlâkî görüşlerini temellendirirken dinî kaynaklara başvurmuşlardır. Dolayısıyla dinin temel kaynakları olan ayet ve hadisler her iki eserinde ortak kaynağı diyebiliriz. Ancak Kınalızâde dini kaynaklara başvuru noktasında Tûsî'yi çok geride bırakmıştır. Tûsî eserin genelinde 29 ayet ve 14 hadise yer vermiştir.²² Kınalızâde ise eserin genelinde 170 ayete, 146 hadise yer vermiştir. Felsefi noktada Tûsî'yi birebir takip eden Kınalızâde'nin ayet ve hadis hususunda Tûsî'ye uymadığını söyleyebiliriz. Özellikle hadis söz konusu olduğunda Tûsî'de yer alan hadisleri almadığını konu ile ilgili başka hadislere yer verdiğini görmekteyiz.

Biz bu bölümde dini kaynak olarak kullanılan ayet ve hadislerden ortak olanları belirteceğiz. Her iki eserde de yer alan ayetler ve hadisler aşağıdaki tablolarda eserlerde yer aldığı sayfa numaraları ve ele alındığı konular belirtilerek verilmiştir. Bu hususu belirtmemizin amacı ise; aynı konuda ortak ayet ve hadis kullanılması Kınalızâde'nin o ayetleri doğrudan aldığına işaret ederken farklı ayet kullanması veya ayetleri farklı konularda kullanması Tûsî'den farklı düşündüğünü, farklı kaynaklara başvurma ihtiyacı duyduğunu göstermektedir. Ortak hadis olarak verdiğimiz sözlerin güvenilirliği hususu araştırmamızın kapsamı dışında olduğu için üzerinde durmadık. Bizim amacımız her iki eserde ortak olan başvuruları tespit etmek idi. Bu konuda İlyas Canikli'nin, "Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'de Yer Verdiği Rivayetlerin Kaynak Değeri"²³ adlı makalesinde *Ahlâk-ı Alâî*'de yer verilen rivayetler tek tek ele alınarak kaynak araştırması yapılmıştır.

²¹ Krş. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 158, 315, 317; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 476. Kınalızâde, Tûsî'nin 317'de İsokrat'a attığı alıntıyı 477'de isimsiz nakletmiştir.

²² Harun Anay, eserin orijinalinin indeksine dayandırarak Tûsî'nin eserinde 30 ayet ve 15 hadise başvuru yaptığını belirtmektedir. (Anay'ın araştırmayı yaptığı eser: Tûsî, Nasîruddin, *Ahlâk-ı Nâsirî*, thk. Mücteba Minovî, Ali Rıza haydarî, Tahran, 1369 hş.) Anay'ın açıklaması için bk. Anay, Harun, "Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi", (Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2014), 244. Ancak bizim elimizde bulunan Farsça baskıda indeks bulunmamaktadır. Bk. Nasîruddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî* (Tahran: İntişârât-ı Firdevs, 1389). Orijinal eserin Farsça olması sebebiyle Anar Gafarov, Zaur Şükürov'un çevirisi üzerinde yaptığımız araştırma sonucu ise 29 ayet ve 14 hadis tespit ettik.

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Canikli, "Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'de Yer Verdiği Rivayetlerin Kaynak Değeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6, no. 5 (2017): 2858-2891.

Tûsî ve Kınalızâde'nin Eserlerinde Yer Alan Ortak Ayetler

	Ayetin Geçtiği sure ve ayet No	Ayet Metni	Ayetin Ahlâk-ı Nâsırî'de Yer Aldığı Konu ve Sayfa No	Ayetin Ahlâk-ı Alâî'de Yer Aldığı Konu ve Sayfa No
1	Kamer, 54/50 Nahl 16/77	Bizim buyruğumuz sadece bir tektir. Bir göz kırpmak gibidir.	Giriş, 9	Birinci Bölüm Cimriliğin sebepleri, 268
2	Araf, 7/29	Sizi ilk kez yarattığı gibi (O'na) dönersiniz.	Giriş, 10	Üçüncü bölüm, 413
3	Şems, 91/7-10	Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklerle gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.	Birinci Bölüm İlimin Konusu ve İlkelerin Bilgisi, 26	Giriş Felsefenin Kısımları, 40-41
4	Rahman, 55/27	Ancak, yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bakidir.	Birinci Bölüm İnsanın Bu Alemde Varolanların En Şerefli Olmasının Açıklanması, 42	Giriş İnsanın Bu Alemde Varolanların En Şerefli Olmasının Açıklanması, 72
5	Araf, 7/179	İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar.	Birinci Bölüm İyilik ve Mutluluğun Açıklanması, 68	Giriş İnsanın Bu Alemde Varolanların En Şerefli Olmasının Açıklanması, 74
6	Hadid, 57/25	And olsun ki peygamberlerimizi belgelerle gönderdik; insanların doğru (adaletli) hareket etmeleri için peygamberlere kitap ve ölçü indirdik; pek sert olan ve insanlara birçok faydası bulunan demiri de indirdik.	Birinci Bölüm Adaletin Diğer Erdemlere Üstünlüğü, Onun Halleri ve Kısımlarının Açıklanması, 115	Birinci Bölüm Adalet Erdemi, 116
7	Yunus, 10/62	Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir	Birinci Bölüm Üzüntünün Tedavisi, 179	Birinci Bölüm Ölüm Korkusunun Tedavisi, 182

8	Yasin, 36/38 En'am 6/96 Fussilet41/12	Bu, mutlak güç sahibi, hak-kıyla bilen Allah'ın takdiri (düzenlemesi)dir.	İkinci Bölüm Çocukların Yönetimi	Üçüncü Bölüm Devlet Yöne- timi, 373
9	İsra, 17/23	Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti.	İkinci Bölüm Kitabın Teli- finden Sonra İlave Edilmiş Bölüm, 222	Birinci Bölüm Riya, 455
10	Bakara, 2/249	Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir.	Hükümdarlık Yönetimi ve Hükümdarlık Adabı, 303	Birinci Bölüm Adaletin Kı- sımları, 127

Tûsî ve Kınalızâde'nin Eserlerinde Yer Alan Ortak Hadisler

Hadis Metni	Hadisin Kaynağı	Ahlâk-ı Nâsirî'de Yer Aldığı Konu ve Sayfa No	Ahlâk-ı Alâî'de Yer Aldığı Konu ve Sayfa No	Hadis Metni
1	"Halanız Olan hurmaya iyi davranın. O, Âdem'in çamurunun artan kısmından yaratılmıştır." Her iki eserde de hadis olarak rivayet edilmiştir.	Suyûtî, el-Camiu's-Sağır, 1/232	Birinci Bölüm İnsanın Bu Âlemde Va- rolanların En şerefli Ol- masının Açık- lanması, 39	Giriş İnsan unsuru Aleme Ait Bile- şiklerin En Yet- kin ve Şerefli Oluşu, 69
2	"Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" Tûsî bu sözü hadis olarak zikretmemiş, Kınalızâde ise hadis olarak rivayet etmiştir. Aclûnî ise "hadis olmasa bile anlamı doğrudur" demiştir.	Aclûnî, keşfü'l- Hafâ, Beyrut, 1932, 2/164, no.2123	Birinci Bölüm İnsanın Bu Âlemde Var olanların En şerefli Ol- masının Açık- lanması, 42	Bu hadis iki bölümde geçmekte Giriş, 73 (Tûsî'nin ele aldığı konu) Üçüncü Bölüm, 373
3	Yüce Allah, "Ben salih kullarım için cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hayal edemeyeceği Birtakım nimetler hazırladım." Miskeveyh'in eserinde hadis olarak nitelenen bu söze ²⁴ , Tûsî ve Kınalızâde mealen yer vermiştir.	Buhârî, Bed"ü'l- halk, 8	Birinci Bölüm İnsanî Nefsin Yetkinliği ve Noksanlığın açıklan- ması, 48	Giriş, Pratik Felsefe- nin Faydası ve Gayesi,45
4	"Ölmeden önce ölünüz"	Aclûnî, Keşfü'l- Hafa, 2: 291, no. 2669	Birinci Bölüm Korkaklığın Tedavisi, 170	Birinci Bölüm Korkaklığın Te- davisinde, 185

²⁴İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlâk*, çev. Abdulkadir Şener (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınevi, 2000), 92.

	İbn-i Hâcer el-Askalânî: "Senedli, vesikalı bir hadis değil derim" demiş, Ali el-Karî ise: "Mânâsı doğrudur" demiştir. Tûsî bu sözü mutasavvıf hakîmlerin sözü olarak yer vermiş. Kınalızâde de mutasavvıfların bu söze uyduğunu belirtmiştir.			

Sahabe sözleri de her iki eserde karşımıza çıkan başvurulardandır. Ancak ayet ve hadislerde yaptığımız yorum, bu başvurular içinde geçerlidir. Zira Tûsî eserin genelinde birkaç sahabe görüşüne yer verirken, Kınalızâde daha çok sayıda sahabe sözlerine yer vermiştir. Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir'e²⁵ atfedilen sözler, her iki eserde de ortak olarak başvurulan sahabe sözleridir. Hasan Basrî'de²⁶ her iki eserde ortak olarak başvurulan mutasavvıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine her iki eserde ortak atf yapılan peygamber ismi ise Hz. İsa'dır.²⁷

Her iki eserimizde de karşımıza çıkan bir başka dini kaynak ise Gazzâlî'dir. Tûsî özellikle Nefs hastalıkları tedavisi konusunda Gazzâlî'ye başvuru yaparken, Kınalızâde birçok farklı konuda Gazzâlî'ye bazen isim zikrederek bazen de isim zikretmeden başvuru yapmıştır.²⁸ Hatta Kınalızâde'nin Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmiddin*²⁹ adlı eserinden isim bahsederek yararlandığını görmekteyiz. Tûsî de Gazzâlî'nin *İhyâ'* sına başvuru yapmış ancak isim zikretmemiştir.

Bütün bu başvuruların dışında Tûsî, mutlulukla ilişkilendirilen nefis konusunda gündeme getirilen behîmî, yırtıcı ve melekî nefis ifadelerinin Kur'an'da yer alan nefis-i emmâre, nefsi levvâme ve nefsi mutmainne'ye karşılık geldiğini belirterek anlatıma dinî bir boyut kazandırmıştır. İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l*

²⁵ Hz. Ali'ye atıflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 108, 160, 172, 180; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 111, 134, 166, 184, 307, 362, 408, 437; Hz. Ebu Bekir'e atıflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 140; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 235, 453.

²⁶ bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 138; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 182, 244, 247, 248.

²⁷ bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 274; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 73, 154, 193, 221, 375.

²⁸ Gazzâlî'ye atıflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 175; Kınalızâde 33 atf yapmıştır. Bazıları için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 66,87,157, 160, 192, 208, 209, 218, 221, 222, 223, 228, 229, 244, 247, 249, 253, 255, 267, 282, 285, 290,291, 349, 331,192, 208. Ayrıca Kınalızâde'nin nefsin hastalıkları ve mutluluk bahsi içinde ele aldığı cismani diriliş hususunda Gazzâlî'den yararlandığını düşünmekteyiz. bk. Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1990) 3: 105-160; 4: 190-193; Gazzâlî, *El-Mumkazu Mine'd-dalâl*, çev. Hilmi Güngör (Ankara: Maarif Basımevi, 1960), 36.

²⁹ *İhyâu Ulûmiddin*'e yapılan atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 87. Oktay, Kınalızâde'nin *İhyâ'* dışında Gazzâlî'nin *Mizânü'l-amel* adlı eserinden de faydalandığını belirtmektedir. Oktay, "Kınalızâde Ali Efendî'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri", 223

*Ahlâk'*ında yer vermediği, Tûsî'ye özgü olduğunu düşündüğümüz bu karşılaştırılmaya Kınalızâde'nin de aynı şekilde yer verdiğini görmekteyiz.³⁰

1.3. Edebî Kaynaklar

Gerek Tûsî gerekse Kınalızâde eserini oluştururken yer yer edebî metinlere başvurmuşlardır. Ancak felsefî yönü ağır basan *Ahlâk-ı Nâsirî*'de de bu başvuru sayısının daha az olduğunu, *Ahlâk-ı Alâî*'de ise bu alanda yazılan hiçbir eser ile kıyaslanamayacak kadar çok olduğunu görmekteyiz.

Tûsî'nin eserinde 15 manzum³¹ parçaya başvuru yapmış olmasına rağmen, Kınalızâde 528 manzum parçaya başvuru yapmıştır. Kınalızâde, Tûsî'nin eserinde yer verdiği manzumlardan sadece “dört”üne yer vermiştir.

Her iki eserde de yer alan ortak şiiirler aşağıda yer alan tabloda belirtilmiştir.

Tûsî ve Kınalızâde'nin Eserlerinde Ortak Olan Manzumlar

	Şiir Metni	<i>Ahlâk-ı Nâsirî</i> 'de Yer Aldığı Konu ve Sayfa No	<i>Ahlâk-ı Alâî</i> 'de Yer Aldığı Konu ve Sayfa No
1	Kendisine kötülüğü dokunan şeyi görmemekten sevinen kimse Kaybından korktuğu hiçbir şeyi edinmesin	Birinci Bölüm Hüznün Tedavisi, 178	Birinci Bölüm Üzüntünün Tedavisi, 201
2	Kendimi her günahkârı bağışlamaya zorlayacağım Bunu yaparken aleyhimde suçlar artsa bile İnsanlar ancak üç çeşittir Üstün gelen üstün gelinen ve karşıda duran Üstümde olana gelince onun kadrini bilirim O hususta hakkı izlerim ve hak da zorunludur Altımda olana gelince, eğer söylerse korurum İrzımı onun cevabından kınayan kınasa bile Dengime gelince, eğer hata ve yanlış yaparsa Kibarlık gösteririm, çünkü kibarlık hakkı buyurur	Üçüncü Bölüm Hükümdarlık Yönetimi ve Hükümdarların Adâbi, 304	Üçüncü Bölüm Hükümdarın Herkesin İstihdadına göre İh-sanda bulunması, 470

³⁰ Krş. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 56-57; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 83. Kur'an'da Nefs-i Emmare Yusuf 53. Nefs-i Levvame, Kıyamet 2. Nefs-i Mutmainne, Fecr 27. Oktay, bu konuda her iki eserin kaynağının da Gazzâlî olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde ve Ahlâk-ı Alâî*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011) 159.

³¹ Anay, eserin orijinalinin indeksine dayanarak Tûsî'nin 17 manzum parçaya yer verdiğini belirtmektedir. Anay'ın açıklaması için bk. Anay, Harun, “Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi”, 246. Ancak bizim elimizde bulunan orijinal eserde indeks bulunmamaktadır. Bk. Nasirüddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî* (Tahran: İntişârât-ı Firdevs, 1389). Orijinal eserin Farsça olması sebebiyle Anar Gaforov, Zaur Şükürov'un çevirisi üzerinde yaptığımız araştırma sonucu ise 15 manzum parça tespit ettik.

3	Düşmanın, arkadaşından çıkabilir Bu yüzden arkadaşının çok olmasını isteme; Doğrusu, gördüğün çoğu hastalık, Yemekten ve içmekten meydana gelebilir	Üçüncü Bölüm Arkadaşlığın Erdem Oluşu ve Arkadaş- larla İlişkinin Niteliği, 320	Üçüncü Bölüm İnsan Topluluk- ları ile Yeterli Öl- çüde Sosyal İlişki Kurmak, 478
4	Kardeşlik iddiası bollukta çok olur, Fakat kardeşler zorluklarda biliniz	Üçüncü Bölüm Arkadaşlığın Erdem Oluşu ve Arkadaş- larla İlişkinin Niteliği, 321	Üçüncü Bölüm İnsan Topluluk- ları ile Yeterli Öl- çüde Sosyal İlişki Kurmak, 480

Ayrıca Tûsî'nin edebî kaynak olarak İbn Mukaffa'nın *Adab'*ına üç ayrı hikâye için atıfta bulunduğunu görmekteyiz.³² Kınalızâde'de İbn Mukaffa'dan nakledilen hikâyelere aynen yer vermiş olmakla beraber İbn Mukaffa ve eserini zikretmemektedir. Sadece hikâyelerden birine "İbn Muknî der ki" ifadesi ile başlamıştır. Hikâyelerin benzerliğinden yola çıkarak ve kelime-deki "fe" harfinin istinsah hatası ile "nun" a benzer şekilde yazılmış olabileceğini düşünerek kelimenin gerçekte "İbn Muknî" değil, "İbn Mukaffa" olduğunu söyleyebiliriz.³³

1.4. Tarihî Kaynaklar

Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserini, Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'sini model alarak kaleme aldığı için felsefî kaynak noktasında, kısmen de dini ve edebî kaynak noktasında ortak kaynaklar ile karşılaşmaktayız. Ancak tarihî kaynak noktasında aynı sonuca vardığımızı söyleyemeyiz. Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eserinde İskender'e atfedilen birkaç kısa hikâyenin dışında tarihi anlatım ile karşılaşılmamıştır.³⁴ Bu hikâyelerde tarihi bir kaynaktan değil, felsefî kaynak olan Aristoteles'ten alıntı yapılmıştır. Aynı hikâyeler Kınalızâde'nin eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Hatta Kınalızâde'nin eserinde bu hikâyelerin sayısının Tûsî'nin eserindekinden daha fazla olması, Kınalızâde'nin başka bir kaynaktan da yararlandığını göstermektedir.³⁵ Yine halife Me'mun'un hayatına dair kısa bir hikâyeye her iki eserde de mevcuttur.³⁶ Ancak bu alıntının kaynağı hakkında bilgiye ulaşamamıştır.

³² İbn Mukaffa'nın *Adab'*ına atıflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 310-312.

³³ İbn Mukaffa'dan nakledilen hikâyeler ve İbn Muknî ifadesi için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 474-475. Orijinal metin için bk. Mustafa Koç, (İnceleme- Çeviri yazı- Tıpkıbasım), *Ahlâk-ı Alâî*, Kınalızâde Ali Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 1042.

³⁴ bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 165, 259, 294, 304.

³⁵ bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 141, 350, 405, 444, 465, 470, 495, 496, 497, 498.

³⁶ Bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 291; Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 435.

2. Ahlâk-ı Nâsirî ve Ahlâk-ı Alâî'nin Farklılaşan Kaynakları

Kınalızâde'nin eserini kaleme alırken yararlanmayıp, Tûsî'nin yararlandığı kaynaktan söz etmek neredeyse mümkün değildir. Zira Kınalızâde, Tûsî'nin faydalandığı tüm kaynaklara Tûsî vasıtasıyla ulaşmış olup bu kaynaklardan yapılmış alıntılara eserinde büyük ölçüde yer vermiştir. Ancak yaptığımız inceleme sonucunda felsefi kaynak noktasında Tûsî'yi neredeyse bire bir takip eden Kınalızâde'nin ayet, hadis ve edebi kaynak hususunda aynı hassasiyeti göstermediğini gördük. Dolayısıyla Kınalızâde'nin yararlanmadığı bu kısımlar Tûsî'nin Kınalızâde'den farklılaşan yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Kınalızâde'nin Tûsî'nin yararlanmış olduğu kaynakların yanı sıra bu kaynakları çeşitlendirerek muhtevayı zenginleştirdiğini görmekteyiz. Çeşitlendirilmiş bu kaynaklar ise Kınalızâde'nin Tûsî'den farklılaşan kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşte bu bölümde Tûsî ve Kınalızâde'nin farklılaşan kaynaklarını aşağıdaki başlıklar altında ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Ahlâk-ı Nâsirî'ye Özgü Kaynaklar

2.1.1. Felsefi Kaynaklar

Ahlâk-ı Nâsirî İslam ahlâk düşüncesinde doğrudan felsefi ahlâkla ilgili olarak yazılmış ikinci eserdir. Bu alanda yazılmış birinci eserin İbn Miskeveyh'e ait *Tehzîbu'l-Ahlâk* olduğunu belirtmiştik. Tûsî, İbn Miskeveyh gibi felsefi içeriğe sadık kalarak ahlâkî görüşlerini temellendirirken sıkça eski Yunan filozoflarının düşüncelerine yer vermiş ve özellikle Fârâbî, Ebu Bekir er-Râzî, İbn Sînâ, Kindî gibi İslam filozoflarının fikirlerinden istifade etmiştir. Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'sini model olarak yazılan *Ahlâk-ı Alâî*'de felsefi kaynak noktasında Tûsî'nin eseriyle uyum içerisinde. Kınalızâde, Tûsî'nin yararlandığı kaynakları birebir takip etmiştir. Bu nedenle felsefi kaynak noktasında Tûsî'nin yararlanıp, Kınalızâde'nin yararlanmadığı bir kaynak tespit edilememiştir.

2.1.2. Dinî Kaynaklar

Tûsî, dini kaynak olarak Kur'an'a başvurmuştur. Kitap genelinde 29 ayete yer verildiğini görmekteyiz. Bu ayetlerin 13'ü Tûsî'nin kitaba sonradan ilave ettiği giriş kısmında yer almakta olup, dua içerisine serpiştirilmiş durumdadır. Dolayısıyla bu ayetleri, Tûsî'nin ahlâk konusunu temellendirirken yararlandığı kaynaklar arasında zikredemeyiz. Geriye kalan 16 ayetin birine Tûsî'yi bu kitabın telifine götüren sebebin açıklandığı bölümde, 10 ayete ahlâk terbiyesinin temellendirildiği birinci bölümde, "iki" ayete ev idaresinin anlatıldığı ikinci bölümde, "üç" ayete ise devlet yönetiminin anlatıldığı üçüncü bölümde kaynak olarak başvurulmuştur. Yine dini kaynak olarak hadislere başvuran Tûsî, peygamber adını zikrederek 8 hadise yer vermiştir. Eserin genelinde yaptığımız inceleme sonucu ise peygamber sözü olarak belirtmediği

halde, İbn Miskeveyh ve Kınalızâde'nin eserinde peygamber sözü olarak ifade edilen ya da peygamber sözü olduğunu düşündüğümüz "altı" hadis daha tespit ettik. Bu hadislerin "iki"si Tûsî'nin kitaba sonradan ilave ettiği giriş kısmındaki dua içerisinde, "altı" hadis Birinci Bölümde, "iki" hadis İkinci Bölümde ve "dört" hadis ise Üçüncü Bölümde yer almaktadır.

Biz bu bölümde, *Ahlâk-ı Alâî'* de yer almayan, sadece *Ahlâk-ı Nâsirî'* de yer alan dini kaynakları ortaya çıkarmayı amaçladık. Araştırmamız sonucu bu başvuru sayısının çok az sayıda olduğunu tespit ettik. Aşağıdaki tablolarda Kınalızâde'nin başvuru yapmadığı, Tûsî'nin başvuru yaptığı ayet ve hadisler belirtilmektedir. Her ne kadar Tûsî'nin eserine sonradan ilave ettiği giriş kısmının, konuyu temellendirilmek için yazılmış olduğunu düşünmesek de giriş kısmında yer alan duanın kaynağı durumunda olan ve Kınalızâde'nin eserinde yer almayan bu ayet ve hadisler de tabloda yer verdik.

Sadece Tûsî'nin Kaynak Olarak Başvurduğu Ayetler

	Ayetin Geçtiği sure ve ayet No	Ayet Metni	Ayetin <i>Ahlâk-ı Nâsirî'</i> de Yer aldığı konu	Ahlâk-ı Nâsirî' deki sayfa no
1	Rûm 30/27	"Yaratmaya başlayan O'dur"	Tûsî'nin Girişi	9
2	Nahl16/2 ve el-Mü'min 40/15. (Ayetlerinin uyarlanmış hali)	"Emrinde ona ruh indirdi"	Tûsî'nin Girişi	9
3	Bakara 2/117	"Ol ve hemen olur"	Tûsî'nin Girişi	9
4	Mu'minûn 23/14	"Sonra biz onu başka bir yaradılışla inşa ettik"	Tûsî'nin Girişi	9
5	Enbiya 21/104	"Ona tekrar geri veririz"	Tûsî'nin Girişi	9
6	Alâk 96/5	"İnsana bilmediğini öğretti"	Tûsî'nin Girişi	9
7	Sebe 34/2	"Salih amel yapın"	Tûsî'nin Girişi	10
8	Fecr 89/28	"Rabbine Dön"	Tûsî'nin Girişi	10
9	Araf 7/34	"Onların eceli çatığında ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."	Tûsî'nin Girişi	10
10	Mü'min 40/16	"Bugün hükümlerlik (mülk) kimindir? Tek ve Kudret sahibi Allah'ndır."	Tûsî'nin Girişi	10
11	Kasas 28/88	"O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır."	Tûsî'nin Girişi	10
12	Bakara 2/269	"Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir."	Kıtabın Telifine Götüren Sebepler	14

13	Secde 32/17	“Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.”	I. Bölüm: İnsan nefsinin Yetkinliği ve Noksanlığının Açıklanması	48
14	Mu'minûn 23/53	“Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.”	I. Bölüm: Nefsin Hastalıklarının Tedavisinin Erdemsizliklerin Ortadan Kaldırılmasıyla Mümkün Olması	179
15	Yusuf 12/106	“Onların çoğu Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar.”	III. Bölüm: Devlet Yönetimi İnsanların Toplumlaşma (Temeddün) İhtiyacı	258
16	Sebe 34/13	“Kullarımdan şükredenler pek azdır.”	III. Bölüm: Devlet Yönetimi İnsanların Toplumlaşma (Temeddün) İhtiyacı	258

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, Tûsî'nin sonradan ilave ettiği giriş kısmı hariç, Kınalızâde'nin yararlanmayıp, sadece Tûsî'nin yararlandığı ayet sayısının 5 ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir.

Sadece Tûsî'nin Kaynak Olarak Başvurduğu Hadisler

	Hadis Metni	Hadisin Yer Aldığı Kaynak	Ahlak-ı Nasirî'de Yer Aldığı Bölüm Sayfa No	Ahlâk-ı Nâsirî'deki sayfa no
1	“İnsanın Balçığını kırk kez ellerimle yoğurdum”	Bediüzzaman Furuzanfer Ahadisi Mesnevi İntişârât-ı Emir Kebir Tahran 1381/2002, C.2 s. 178	Giriş	9
2	“Gizli bir hazine idim”	Aclûnî, II,132	Giriş	10
3	“Göklerin ve yerin ayakta durması adaletledir.”		Birinci bölüm (Adaletin diğer erdemlere Üstünlüğü)	128
4	“Bana soylarınızla gelmeyin, ameleleriniz ile gelin”		Birinci bölüm Nefs Hastalıklarının Tedavisinin Erdemsizliklerinin Ortadan Kaldırılmasıyla Mümkün Olması	159

5	"Hepiniz Çobansınız ve sürünüzden sorumlusunuz" ³⁷	Buharî, Nikah, 91	İkinci Bölüm Ev idaresi	189
6	"Çirkinin en güzel şeyi, onun dış görünüşüdür."		İkinci Bölüm Hizmetçilerin ve Kölelerin Yönetimi	228
7	"Müslümanlar kendilerinden başkalarına karşı (tek bir el) gibidirler."	Ahmed b. Hanbel II,365 Darîmi, Sünen Ebû Davud,Diyât İbn Mace, Diyâd Nesâi,kasame	Üçüncü Bölüm Toplanma Kısımları ve Devletin Hallerinin Açıklanması	273
8	"Ne mutlu o kimsese ki, insanların kusurlarından ziyade kendi kusurları ile ilgilenirler"		Üçüncü Bölüm Arkadaşlığın Erdem Oluşu ve Arkadaşlarla İlişkinin Niteliği	319

Tûsî'nin, ayet ve hadisler dışında başvuru yaptığı en önemli dini kaynak Gazzâlî'dir. Özellikle nefis hastalıkları ve tedavisinin anlatıldığı bölümde sık sık Gazzâlî'ye kaynak olarak müracaat edilmiş olmasına rağmen sadece bir defa ismen zikredilmiştir. Yine dini kaynak olarak Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir, Hasan Basri gibi İslam büyüklerinin sözlerine de yer vermiştir.³⁸ Ancak bu başvuruların büyük bir çoğunluğu Kınalızâde'nin kaynakları arasında da yer almaktadır.

2.1.3. Edebî Kaynaklar

Tûsî'nin ahlâka dair felsefî bir dil ile yazdığı *Ahlâk-ı Nâsrî*'nin edebî açıdan yüksek bir değer taşıdığını söylemek mümkün değildir. Eser içerisinde toplamda "on beş" şiire başvurulmuş olup, zaman zaman kısa hikâyelere de yer verilmiştir. Ayrıca yazar ismi zikretmeksizin "Kelile ve Dimne"ye atıf yapılmıştır.³⁹ Bu atıf Kınalızâde'nin eserinde yer almamıştır. Felsefî kaynak noktasında Tûsî'yi birebir takip eden Kınalızâde'nin, edebî kaynak hususunda aynı hassasiyeti göstermediğini daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Yaptığımız inceleme sonucu Kınalızâde'nin, Tûsî'nin eserinde yer verdiği hikâyeye

³⁷ Kınalızâde, Tûsî'nin hadis olarak rivayet ettiği bu söze yer vermemiş ama bu sözü ifade edecek açıklamalarda bulunmuştur. Bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alaî*, 297.

³⁸ Meselâ Hz. Ali'den yapılan rivayetler için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsrî*, 172, 158,160, 180; Hasan Basri'den yapılan rivayet için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsrî*, 138; Ebu Bekir'den yapılan rivayet için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsrî*, 140; Gazzâlî'den yapılan rivayet için bk. 175.

³⁹ Kelile ve Dimne'ye yapılan atıflar için bk. Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsrî*, 326.

lere yer verdiğini ancak manzum parçalardan sadece “dört” şiiri eserine aldığını görmekteyiz. Dolayısıyla Kınalızâde’nin eserinde yer vermediği manzum parçalar Tûsî’ye özgü başvurulardır.

Tûsî’nin eserine özgü olduğunu düşündüğümüz şiirler aşağıdaki tabloda belirtildiği şekildedir.

Kınalızâde’nin Eserinde Bulunmayıp Tûsî’nin Eserine Özgü Olan Manzumlar

	Şiir Metni	Ahlâk-ı Nâsirî’de Yer aldığı Bölüm	Sayfa No
1	Evlerinde kaldığın müddetçe onlara ayak uydur, Ülkelerinde olduğunda onlar gibi ol	Esere sonradan eklenen giriş	11
2	Nefsime yemin ederim ki o kitap bütün erdemi kendisinde toplamıştır Yaratılmışların yetkinleşmesi için kefiledir Onun müellifi, bunu yazmakla öncesinde gizli olan saf hakikati bütünüyle ortaya çıkarmıştır. Müellif kitabı “Tahare” adıyla isimlendirmiş.	Kitabı Telif götüren Sebebin Zikri	12
3	Nefstir, eğer ihmal edilirse bayağılığa bağlanan, Ve eğer erdemlere doğru uyandırılırsa, tutkun olan	Birinci Bölüm İnsanın bu Âlemde Var Olanların En Şerefli Olmasının Açıklanması	43
4	İnsan gibisini görmedim çeşitlilik arzeden Övgüde, hatta bini bir sayılır	Birinci Bölüm Ahlak Terbiyesi Sanatının sanatların En Şerefli Olması	88
5	Felek verdiğini geri alacak Allah yazısıdır ebedi ancak	Birinci Bölüm Nefsin sağlığının, Erdemlerin Muhafazasıyla Sınırlı Olan Korunması	142
6	Eğer selef olarak gelip geçmiş atalarla iftihar edersen Derlerki: Doğrusun! Ancak, onların çocukları ne kötüdür.	Birinci Bölüm Nefsin hastalıklarının tedavisinin Erdemsizliklerin Ortadan kaldırılmasıyla Mümkün Olması	159
7	Ne ciddi şeylere sebep olmuş şakacılık. Bir söz savaşa kaynak olmuş	Birinci Bölüm Nefsin hastalıklarının tedavisinin Erdemsizliklerin Ortadan kaldırılmasıyla Mümkün Olması	160
8	Sabırlının isteğine ulaşması ne kadar da münasip Kapıları devamlı çalanında içeri girmesi	Üçüncü Bölüm Hükümdarlık Yönetimi ve Hükümdarlık Adabı	292

9	Onu senin üstün bakışlarından korurum Yağlı şişkin olanı yağlı sanman hususunda	Üçüncü Bölüm Arkadaşlığın Erdem Oluşu ve Arkadaşlarla İlişkinin Niteliği	316
10	Eğer sevgin içinde saklıysa, O zaman gizli şeyi bilen bir arkadaş ara!	Üçüncü Bölüm Arkadaşlığın Erdem Oluşu ve Arkadaşlarla İlişkinin Niteliği	320
11	Ben onların sevgisinin büyüklüğünü bilirim Yine onların hepsi de benim sevgimin büyüklüğünü bilirler Onların arasında ve yanlarında kendimi feda ettim Başımın üzerine yeminler edilirdi Bizi ayırınca, hekes kendi yoluna gidineye dek Düşmanlar aramıza iftira ile girmeye çalıştılar	Üçüncü Bölüm Arkadaşlığın Erdem Oluşu ve Arkadaşlarla İlişkinin Niteliği	326

2.1.4 Tarihî Kaynaklar

Ahlâk-ı Nâsırî felsefî içeriği ağır basan bir eserdir. Zaman zaman dini ve edebî kaynaklara başvurmuş bulunmasına rağmen tarihi kaynaklardan yararlanmadığını düşünmekteyiz. Eserde İskender'e dair hikâyeler bulunmaktadır. Ancak hikâyeler tarihi bir kaynaktan değil Aristoteles'in eserlerinden alıntı yapılmıştır. Ayrıca bu hikâyelere Kınalızâde'nin de başvuru yaptığını görmekteyiz. Dolayısıyla *Ahlâk-ı Nâsırî*'ye özgü tarihi kaynak bulunmamaktadır.

2.2. *Ahlâk-ı Alâî*'ye Özgü Kaynaklar

Ahlâk-ı Alâî genel olarak daha önce yazılan ahlâk kitapları ile benzerlik gösterse de Kınalızâde onlarda görülmeyecek kadar çok sayıda kaynağa başvurmuştur.⁴⁰ Özellikle eserini oluştururken model aldığı *Ahlâk-ı Nâsırî* ile karşılaştırdığımızda, bu eseri kaynaklar açısından çok geride bıraktığını söyleyebiliriz. Verdiği sayısız örnek ve birçok hikâye ile muhtevayı zenginleştirmiştir. Aynı zamanda takip ettiği kaynakları güncelleyerek ve geliştirerek içinde yaşadığı çağa uyarlamıştır da diyebiliriz. Eser bu yönüyle özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Düşünürümüzün diğer bir farkı ise, yararlandığı kaynakları belirtme noktasında açık davranmış olmasıdır. Zira günümüz akademik

⁴⁰ *Ahlâk-ı Alâî*'nin kaynakları hususunda bk. Erdem, Hüsamettin, "Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî'si ve Kaynakları*", Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014).

çalışmalarına örnek teşkil edecek şekilde hemen hemen kullandığı bütün kaynaklarının isimlerini vermiştir. Kınalızâde'nin bu tutumu eserin kaynaklarını ortaya koyma noktasında işimizi kolaylaştırmıştır.

Yaptığımız mukayeseli analiz sonucunda elde ettiğimiz verilere göre *Ahlâk-ı Nâsirî*'de bulunmadığı halde, *Ahlâk-ı Alâî*'nin başvurduğu kaynakları aşağıdaki başlıklar altında sıralayacağız.

2.2.1. Felsefi Kaynaklar

Kınalızâde eserini oluştururken Tûsî'yi model almış ve özellikle felsefi anlatımlarda Tûsî'ye sadık kalmıştır. Ancak Tûsî ile fikir ayrılığına düştüğü konularda ya da Tûsî'deki anlatımı eksik gördüğü durumlarda farklı kaynaklara başvurmuştur. Bu başvurular Tûsî'de bulunmayan Kınalızâde'nin şahsen yaptığı özgün başvurular olarak karşımıza çıkmaktadır. Kınalızâde, başvurduğu kaynaklardan bir kısmının ismini zikretmiştir. Bu isimlerin başında İbn Sînâ gelmektedir. İbn Sînâ Tûsî'nin de kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak Kınalızâde farklı konularda ve Tûsî'den daha ayrıntılı olarak yaptığı alıntılarla başvuruyu zenginleştirmiştir. Özellikle Cismanî haşr konusunda Tûsî ile ayrılığa düşen Kınalızâde, Tûsî'den farklı olarak, İbn Sina'nın *Şifâ*, *Necât* kitaplarıyla *Meâd* risalesine başvurmuş ve bu başvuruları ismen belirtmiştir.⁴¹ Kınalızâde, yine bu bölümde Tûsî'nin *Tecrid* kitabına atıfta bulunmuştur.⁴² Ayrıca Cismanî elem konusunda Fahreddin Râzî⁴³ ekolünün görüşlerine yer vermiş, Saadettin Taftazânî'nin *Şerhu'l-Makâsîd* adlı eserinin ismini zikrederek kaynak olarak yararlanmıştır.⁴⁴ Nefs hastalıklarının tedavisi ile ilgili bölümde Tûsî'den farklı olarak Farabî'ye⁴⁵ atıf yaptığını, Devlet yönetimi ve sevgi konusunun ele alındığı bölümde de Tûsî'de eksik gördüğü hususlarda Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'sinden yararlandığını görmekteyiz. Kınalızâde 13 yerde Devvânî'nin adını kullanarak onun görüşlerine yer vermiş, 4 yerde ise *Ahlâk-ı Celâlî*'ye atıf yaparak nakillerde bulunmuştur.⁴⁶ Bunun yanı sıra isim kullanmadan atıf yaptığı da tespit edilmiştir. Özellikle eserin "Son Söz"ünde, Devvânî'den naklettiğini belirttiği "Aristoteles'in Tavsiyeleri" Kınalızâde'nin Tûsî'den farklılaşan özgün başvuruları arasındadır. Yine bu bölümde "*Sırru'l-Esrar'a*" da atıf yapılmaktadır.⁴⁷ Kınalızâde, kitabın önsözünde Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'sine de atıf yapmaktadır.⁴⁸ *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi felsefî

⁴¹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 78, 82.

⁴² Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 78.

⁴³ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 80-81.

⁴⁴ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 82.

⁴⁵ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 236

⁴⁶ Devvânî'ye yapılan atıf için bk. *Ahlâk-ı Alâî*, 33, 36, 146, 369, 370, 374, 382, 387, 392, 411, 449, 493, 495; *Ahlâk-ı Celâlî*'ye yapılan atıf için bk. *Ahlâk-ı Alâî*, 33, 36, 50, 493.

⁴⁷ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 495

⁴⁸ Muhsinî'ye atıf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 33, 36.

boyuttan yoksun bulan Kınalızâde'nin, *Ahlâk-ı Muhsinî*'ye sadece kitabının sonunda yer verdiği Abdülhalik Gücdüvanî'nin vasiyetini almak için müracaat ettiğini söyleyebiliriz.

Eski Yunan düşünürlerinin görüşleri her iki eserin ortak felsefi kaynakları arasındadır. Aslında bu kaynaklara ait görüş ve örnekler Kınalızâde'nin ilk elden müracaat ettiği kaynaklardan olmayıp Tûsî vasıtasıyla ulaştığı ikinci el kaynaklardır. Ancak Empedokles⁴⁹, Hermes,⁵⁰ Pisagor,⁵¹ Diyojen⁵², Batlamyus⁵³ gibi Yunan düşünürlerine Tûsî'nin yer vermediğini, Kınalızâde'nin atfı yaptığını görmekteyiz.

2.2.2. Dinî Kaynaklar

Daha önce de belirttiğimiz üzere gerek Tûsî gerekse Kınalızâde eserlerini oluştururken yer yer ayet, hadis ve sahabe sözleri gibi dini kaynaklara başvurmuşlardır. Ancak şu apaçık bir gerçek ki bu kaynaklara başvuru noktasında Kınalızâde Tûsî'yi geride bırakmıştır. Eserin genelinde 170 ayete, 146 hadise yer vermiştir.⁵⁴ "Yüz yetmiş" ayet arasından sadece "on" ayet Tûsî'nin eseri ile ortak kullanılmıştır. Geriye kalan "yüz altmış" ayet Kınalızâde'nin özgün başvuruları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine "yüz kırk altı" hadisten sadece "dört" hadis Tûsî ile ortaktır. Geriye kalan hadisler Kınalızâde'nin özgün başvurularıdır. Kınalızâde'nin eserinde yer alan hadisler hakkında İlyas Canikli "*Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâî'de Yer Verdiği Rivayetlerin Kaynak Değeri*" adlı çalışmasında Kınalızâde'nin kitabında yer vermiş olduğu rivayetlerin hadis kaynaklarının tespitini yapmıştır. Canikli, *Ahlâk-ı Alâî*'deki hadis sayısını 146 olarak tespit etmiş olup, hadisleri; temel hadis kaynaklarında yer alan, sınırlı sayıdaki hadis kaynağında mevcut olan, hadis kaynakları dışındaki dinî literatürdeki rivayetler ve kaynağı tespit edilemeyenler şeklinde dört ana başlık altında toplamıştır. Bunlardan 85 rivayetin birden fazla temel hadis

⁴⁹ Empedokles'e atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 83.

⁵⁰ Hermes'e atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 83.

⁵¹ Pisagor'a atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 83.

⁵² Diyojen'e atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 137

⁵³ Batlamyus'a atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 83.

⁵⁴ Oktay, "*Kınalızâde Ali Efendi'nin hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri*" adlı makalesinde toplam ayet sayısını 95, toplam hadis sayısını ise 94 olarak bildirmiştir. Araştırmamız sonucunda bu tespitin eksik olduğunu gördük.

kaynağında, 17 rivayetin sınırlı sayıda hadis eserinde, 42 rivayetin hadis kaynakları dışındaki kitaplarda, “iki” rivayetin de şu an itibarıyla kaynağının tespit edilemediğini belirtmiştir.⁵⁵

Kınalızâde’nin eserinde yer verdiği rivayetlerin 100’den fazlasının en az bir hadis kaynağında mevcut olması önemlidir. Bunun dışında kalan hadislerin Hz. Peygamber’e isnadı söz konusu olmasa da kültürel açıdan bir değeri bulunmaktadır.

Ayet ve hadislerin dışında Peygamber ve velilerin söz ve davranışlarına atıfta bulunan Kınalızâde, Tûsî’den farklı olarak tefsir, fıkıh ve kelim âlimlerinin görüşlerinden ve tasavvuf büyüklerinin açıklamalarından da bolca istifade etmiştir.

Biz bu bölümde Tûsî’nin eserini oluştururken yer vermediği, ancak Kınalızâde’nin kaynak olarak başvurduğunu tespit ettiğimiz sahabe sözleri, tefsir, fıkıh ve kelim âlimlerinin isimlerini vermeye çalışacağız. Sayıca çok olması sebebiyle burada tek tek ayet ve hadis metinlerini vermekten kaçındık.

Kınalızâde, Tûsî’den farklı olarak Tevrat’a atıfta bulunmakta; Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Lokman, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Süleyman, Hz. Davud gibi peygamberlerin sözlerine veya onlarla ilgili haberlere de yer vermektedir.⁵⁶

Tûsî’de yer almayan fakat Kınalızâde’nin başvuru yaptığı sahabe isimleri; Hulefâ-i Raşidinden Hz. Osman, Hz. Ömer⁵⁷ ve Hz. Ayşe, İbn Abbas, Hz. Hamza, Ebu Hüreyre, İbn Mes’ud, Zeyd b. Haris, Abdurrahman b. Avf, Hz. Hasan ve Hüseyin, Abdullah b. Cafer Tayyâr, Ebu Zer Gıfarî, Hz. Bilal, Zeyd

⁵⁵ Canikli, “Kınalızâde’nin Ahlâk-ı Alâî’de Yer Verdiği Rivayetlerin Kaynak Değeri”, 2858-2891.

⁵⁶ Tevrat’a atıf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 373. Peygamberlere atıf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Hz. Âdem) 44, 375; (Hz. Nuh) 73, 363, 375; (Hz. İbrahim) 26, 73, 281, 363; (Hz. Musa) 73, 249, 472; (Hz. Harun) 472; (Hz. Lokman) 221, 343; (Hz. Süleyman) 194, 221; (Hz. Davud) 194, 221, 233. Benzer tespitler için bk. Oktay, Ayşe Sıdika, “Kınalızâde Ali Efendi’nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri”, 221.

⁵⁷ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Hz. Osman) 345; (Hz. Ömer) 137, 141, 157, 248, 254, 304, 316, 317, 365, 379, 431, 453; Ebû Bekr ve Hz. Ali’ye atıflar ortaktır. Ancak Kınalızâde’nin başvurusu daha fazladır. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Hz. Ebu Bekir) 235, 280, 453; (Hz. Ali) 111, 134, 166, 184, 362, 408, 437.

bin Haris, Kays bin Sad bin Ubade, Ebu Derdâ, Üsâme bin Zeyd, Ebu Katade, Muaviye ve Ümmü Haram binti Mülhake'dir.⁵⁸

Kınalızâde, Mevlana Muhammed Rûhî'nin *Reşehât*,⁵⁹ Şehabeddin Sühreverdî'nin *Avarifü'l-Maârif*,⁶⁰ Şeyh Necmeddîn Râzî'nin *Mirsâdu'l-İbâd*,⁶¹ Zeynüddîn Havvâfî'nin *Vasayâ-yı Kudsiye*,⁶² Aynülkudât el-Hemedânî'nin tasavvufî bir dille kaleme alınan *Zübdetü'l-Hakâyık*⁶³ adlı eserlerinden yaptığı alıntılarda müellif yanında eser ismini de zikretmiştir.

Hasan Basrî, Mevlana Celeleddin Rûmi, Sadreddin Konevî, İbrahim Havâs, Şeyh Evhaduddîn Kirmânî, Hoca Semerkandî, Hâce Abdullah Ensârî, Hâce Ubeydullah, Şehy Abdullah et-Tusterî, İbn Sîrîn, Beyâzıd Bestâmî, Şeyh Evhaduddîn Kirmânî, Cüneyd-i Bağdadî, Hâce Nasîruddin Abdullah Nakşibendî, Mevlânâ Abdurrahman Câmî, Sadeddin Kaşgarî ve Hâce Abdülhalık Gucduvâni gibi tasavvuf ehline⁶⁴ yaptığı atıfları da tasavvufî kaynakları arasında zikredebiliriz.

Kınalızâde, kelim ilimlerindeki çalışmalarıyla tanınan Süfyân-ı Sevrî, Ebû Musa el-Eş'arî gibi âlimlere eser ismi belirtmeden başvuru yapmıştır. Seyyid Şerif Cürçânî'nin *Şerh-i Mevakıf* adlı eserinden yaptığı alıntılarda ise müellif yanında eser ismini zikretmiştir.⁶⁵

Kınalızâde, İmam Şâfiî, Ebu Hanife ve Şafi mezhebinin büyük âlimlerinden olan İmam Şemseddin Cezerî gibi fakihlere eser ismi belirtmeden atıfta bulunmuştur. Şafi mezhebi hukukçularından olan İmam Maverdî'nin *Edebü'd Dünya ve'd Din* adlı eseri ile Kâşânî'nin *Bedâyi* adlı eseri ise ismen zikrettiği

⁵⁸ Bazı sahabe için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Hz. Ayşe) 227, 231, 235, 272, 337; (Hz. Abbas) 81, 266; (Hz. Hamza) 229; (Ebû Hüreyre) 241, 324; (İbn Mesud) 220, 288; (Zeyd bin Haris) 324; (Abdurrahman b. Avf) 137; (Hz. Hüseyin) 229, 230, 273; (Abdullah b. Cafer) 271, 273, 312; (Ebu Zer Gıfârî) 305, 453; (Hz. Bilal) 321, 235; (Zeyd bin Haris) 324; (Kays bin sad bin Ubade) 409; (Ebu Derdâ ve Üsâme bin Zeyd) 453; (Ebu Katada) 343; (Muaviye) 110, 271; (Ümmü Haram binti Mülhake) 467.

⁵⁹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 344, 384, 138, 384, 499.

⁶⁰ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 383.

⁶¹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 351.

⁶² bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 289.

⁶³ bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 257.

⁶⁴ Söz konusu âlimlere atıflar için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Hasan Basrî) 182, 238, 244, 248, 249; (Mevlana Celeleddin) 188, 392, 500; (Sadreddin Konevî) 392; (İbrahim Havâs) 410; (Evhaduddîn Kirmânî) 195; (Hâce Abdullah Ensârî) 102, 208; (Hâce Ubeydullah) 196; (Cüneyd-i Bağdadî) 471; (Hoca Semerkandî) 137; (Şehy Abdullah et-Tusterî) 192; (İbn Sîrîn) 346; (Beyâzıd Bestâmî) 79; (Abdurrahman Camî) 138, 162, 186, 195, 323, 389, 393, 409; (Şeyh Evhaduddîn Kirmânî) 195; (Hâce Nasîruddin Abdullah Nakşibendî) 379; (Sadeddin Kaşgarî) 344; (Hâce Abdülhalık Gucduvâni) 499. Benzer tespitler için bk. Oktay, Ayşe Sıdka, "Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri", 222

⁶⁵ Kelam ilmindeki çalışmaları ile tanınan alimlere yapılan atıflar için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Cürçânî) 146; (Süfyân-ı Sevrî) 288; (Ebû Musa el-Eş'arî) 233.

fikhî kaynaklar arasındadır.⁶⁶ Kâşânî'nin kayınpederi olan Alâeddin es-Semerkandî' de isim belirtmeksizin "Tuhfe sahibi" olarak zikredilmiştir.⁶⁷

Kınalızâde, âlim kadınlardan Kerime-i Merveziyye ve Şehd-i Katibe'ye de atıfta bulunmuştur.⁶⁸ İmam Züfer, Tavus-ı Yemenî, İmam Şa'bî, Mir Buharî, Şeyh Vefâzâde, Şeyhülislâm Ahmet Zende bil, Zeyne'l-Abidin, İmam Necefî, Ka'b İbn Zübeyr, Tavus-ı Yumnî, Hoca Efdalü'd-Dîn Kaşî, Molla Ömer, Şeyh Ali Müezzîn ve hadis ilminde şöhret bulmuş Ebu Asım Nebil ve Abdullah İbn Mübarek,⁶⁹ gibi âlimlere atfettiği sözleri de Kınalızâde'nin eserini oluştururken yararlandığı özgün dini başvurular arasında sayabiliriz.

2.2.3. Edebî Kaynaklar

Ahlâk-ı Alâî'yi, ahlâka dair yazılmış diğer eserlerden ayıran en belirgin özelliği edebî içeriğidir. Eserin neredeyse her sayfasında ve her konu ile alakalı bir veya birkaç manzuma yer verilmektedir. *Ahlâk-ı Alâî*'de beyt, rubâî rubaiyye, mesnevî, mısra, manzum, şiir, kıt'a, Arabiye adıyla yer alan 528 manzumdan bir kısmı, Arapça, bir kısmı Farsça, bir kısmı da Türkçedir. Aynı zamanda Kınalızâde "ben fakir demişti ki", "fakir didi ki" "fakir nazm itmiştim" veya "biz de deriz ki" ifadeleriyle kendi şiirlerine de yer vermiştir. Bu durumda eserin özgünlüğüne katkı sağlamıştır.⁷⁰

Ahlâk-ı Alâî'de yer alan şiirlerin bir kısmı şair isimleriyle birlikte verilmektedir. Bir kısım manzum parçanın ise şairi bilinmemektedir. Eserde bazen bir mutasavvıf, bazen devlet adamı bazen de Hz. Ali gibi tanındık şahsiyetler şair olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiirlerde dikkatimizi çeken bir başka husus ise, şiirlerin anlatılan konu ile doğrudan ilişkili olmasıdır. Çoğu yerde şiirler konuyu pekiştirici bazı yerlerde de toparlayıcı konumdadır. Biz bu bölümde,

⁶⁶ Fıkıh ilmindeki çalışmaları ile tanınan alimler için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Ebu Hanife) 215, 216, 345, 418; (İmam Şâfiî) 188, 248, 301, 482; (İmam Şemseddin Cezerî) 361; İmam Maverdî'ye ve eseri *Edebü'd-Dünya ve'd Din'e* atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 301, 323, 324; Kâşânî'nin *Bedâiyî*'sine atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 337.

⁶⁷ Alâeddin es-Semerkandî, kızı Fâtıma'yı, "*Tuhfetü'l-fukahâ*" isimli kitabına "*Bedâ'î u's-şanâ'î*" adlı şerhi yazan Kâşânî ile evlendirmiştir. bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 337. Demirkol, "Ahlâk-ı Alâî'nin Ahlâk Felsefesi Literatürü İçindeki Yeri ve Özgünlüğü", 67.

⁶⁸ bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 337.

⁶⁹ Söz konusu âlimlere atflar için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Şeyh Vefâzâde) 406; (İmam Züfer) 216; (İmam Şa'bî) 240, 339; (Tavus-ı Yemenî) 163; (Efdalü'd-Dîn Kaşî) 181; (Ka'b İbn Zübeyr) 272; (Şeyh Ali Müezzîn) 351; (Mir Buhari) 283; (İmam Necefî) 240; (Zeyne'l-Abidin) 310; (Şeyhülislam Ahmed Zende bil) 139; (Ebu Asım Nebil) 216; (Abdullah İbn Mübarek) 254, 216. Benzer tespitler için bk. Oktay, "Kınalızâde Ali Efendî'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri", 222.

⁷⁰ Oktay, "Kınalızâde Ali Efendî'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri", 223.

eserde yer alan şiir ya da edebî metinlerin kaynaklarını tespit edebildiğimiz kadarıyla aktarmaya çalışacağız.

Aşağıdaki tabloda *Ahlâk-ı Alâî*'nin edebî kaynaklarından ismen atıfta bulunduğu müellif ve eserlerine işaret ettik. Tabloda belirtilen kaynaklar dışında Mustafa Koç'un *Ahlâk-ı Alâî* üzerine (inceleme çeviri yazı tıpkıbasım) çalışmasından tespit edebildiğimiz kaynaklar bulunmaktadır.⁷¹

Kaynak Adı	Müellifin Adı	Eserin Dili	<i>Ahlâk-ı Alâî</i> 'de Yer Aldığı Konu ve Sayfa	Sh. no
<i>el-Müstecâd min fi'l-âti'l-ecvâd</i>	Kâdı Muhsin Tenûhî	Arapça	Birinci Bölüm Cömertlik erdeminin anlatıldığı bölümde Mervanî devleti ve Abbasi Devleti emirlerinin cömertlik hikâyelerinin anlatıldığı bu kitaptan birçok alıntı yapılmış ve kitaba atıfta bulunulmuştur, 277	9
<i>Kitâb-ı Tâcî</i>			Üçüncü Bölüm Yazar İsim zikredilmeden esere atıf yapılmıştır, 464	9
Kaside-i Fira-set			İkinci Bölüm İrkların Huyları ve İnsan Topluluklarının mizaçları başlıklı konu içerisinde 5 defa atıfta bulunulmuş ve birçok alıntı yapılmıştır, 359-368	9
<i>Kitâbu Reşehât</i>	Hoca Safî İbn Hüseyin Vâ'iz Herevî		Birinci Bölüm s.138'da kitab'a atıfta bulunulmuştur. Kitab'ın son söz kısmı 499'da yazar ismiyle birlikte esere atıfta bulunulmuştur.	9
	Firdevsî	Farsça	Üçüncü Bölüm Padişahların hasletlerinin anlatıldığı kısımda Firdevsî'nin <i>Şahnâme</i> 'nin ücretini az bulunca yazdığı hicv yer almaktadır, 439	9
<i>Gülîstan</i>	Sâdi Şirazî	Farsça	İki yerde eser ismi zikredilmiş, 144, 400 On defada Sâdi Şirazî'ye atıfta bulunulmuştur, 132, 187, 326, 331, 332, 371, 378, 404, 443, 471. Belirtilen sayfalar dışında isme	9

⁷¹ Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1042.

			atf yapılmadan Sadî'nin manzumlarına yer verilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eser genelinde <i>Bostan'</i> dan alınan manzum parça sayısı 20 iken, <i>Gülîstan'</i> dan alınan manzum parça sayısı 17'dir.	
<i>Tuhfetü'l Ahrâr</i>	Molla Abdurrahman Câmî	Farsça	Eser genelinde sekiz yerde şairin ismiyle birlikte manzum parçaya yer verilmiştir, 138, 162, 186, 195, 323, 389, 393, 409, 439	10
<i>Divan</i>	Hâce Hâfız	Farsça	Eser genelinde Hâce Hafız'ın 30 kadar beytine yer verilmiştir. 10 tanesinde Hâce Hafız'ın ismi zikredilmiştir, 185, 258, 263, 270, 284, 363, 389 407, 411, 484	10
	Ömer Hayyâm	Farsça	İki yerde şair ismiyle birlikte manzum parçaya yer verilmiştir, 57, 258	10
	Hâce Senâyî Ebîd		Birinci Bölüm Giriş kısmında şair ismi verilmeden manzum parçaya yer verilmiştir, 78. Ölüm korkusunun tedavisi ile ilgili kısımda şair ismiyle birlikte manzum parçaya yer verilmiştir, 185	10
<i>Menâkıb-ı Mevlevî</i>			Birinci Bölüm Yazar ismi zikredilmeden esere atf yapılmıştır, 188	10
<i>Mantıku't Tayr</i> ⁷²	Ferîdüddin Attar	Farsça	Birinci bölüm Yiğitliğin alt Erdemleri konusunda Attar'a atıfta bulunmuş, 91. Konuşmada Meydana Gelen Kusurlar konusunda eser ismiyle beraber atıfta bulunmuştur, 257	14
<i>Gülşen-i Râz</i>	Şebüsterî	Farsça	Birinci Bölüm Konuşmada Meydana Gelen Kusurlar konusunda eser ismiyle beraber atıfta bulunmuştur, 257	48

⁷² Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 291'de bulunan "315" no'lu dipnot ile yer alan beyitin kaynağı olarak *Mantıku't Tayr*'a işaret etmektedir. bk. Koç, (İnceleme), *Ahlâk-ı Alâî*, 1126, "482" no'lu dipnot.

<i>Mîmiyye</i>	Ebu Hafs Ömer bin Fâriz	Arapça	Üçüncü Bölüm Şair ismiyle birlikte eser ismi zikredilerek manzum parçaya yer verilmiştir, 389	179
	Mevlana İbn Yemin		Birinci bölüm, 72 de Mevlana İbn yemin için yazılmış bir beyit, 187 de de İbn Yemin'in bir beytine yer verilmiştir.	258
	Mütenebbi (Arap Şairi) ⁷³		Birinci Bölüm İkiyüzlülük konusunda şair ismiyle birlikte manzum parçaya yer verilmiştir, 253, 356	258
	Ebid Amîri (Arap Şairi)		Birinci Bölüm Şarkı söylemek ve Şiir okumak ile ilgili bölümde, 235	
	Şair Ahtal ⁷⁴		Birinci Bölüm Cimriliğin Tedavisi, 274	
<i>Mucûn ve Mesâhir</i>	Şair İbn Haccac		İkinci Bölüm Ev İdaresi bölümünde şair ismiyle birlikte eser ismine atıfta bulunularak manzuma yer verilmiştir, 311	
	Mir Ali Şir Nevaî		İkinci Bölüm Ev İdaresi bölümünde şar ismiyle birlikte manzum parçaya yer verilmiştir, 317	
	Hâce Nizâmî		Üçüncü Bölüm Devlet Siyaseti adlı bölümde manzum parçayla birlikte isim zikredilmiştir, 418, 421	
	Ebu Mukatil Taberistan padişahı olan Dâî Alevî'nin şairi		İkinci Bölüm Çocuk Eğitimi, 342	
	Halid b. Ahmed		İkinci Bölüm Çocuk Eğitimi, 333	
	İshak Mavsîlî Halife Mutasım'ın Samarra meydanında yaptırdığı köşk için söylediği kaside		İkinci Bölüm Konuşma Adabı, 342	

⁷³ Kınalızâde'nin atıf yaptığı şiiirleri dışında 152'de "127"; 311'de "24"; 387'de "34" ve 388'de "38" dipnot no'lu şiiirlerin el-Mütenebbi'ye ait olduğunu tespit ettik. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1108, 1128.

⁷⁴ Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 250'de "365" dipnot no'lu şiiirinde Ahtal'a ait olduğunu belirtmektedir. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî* 1120, "359" no'lu dipnot.

Tabloda yer alan isimlerin dışında Kınalızâde, Arap şairi,⁷⁵ Acem Şairi,⁷⁶Rum şairi Mevlana zâtî,⁷⁷ Ehl-i Beyt Şairi,⁷⁸ Anadolu Şairi Emir Necati,⁷⁹ Arap edebiyatçısı Ziyad A'cemi,⁸⁰ Arap bilgesi Eksem bin Sayfi,⁸¹ Arap şairi Nabia Ca'dî,⁸² Şair Ebu Firas⁸³ gibi isimlere atfen manzum parçalara yer vermiştir.

Yine eserde Hz. Ali, Hz. Aişe ve Hz. Bilal gibi sahabelere⁸⁴ atfedilen beyitler bulunmaktadır. İmam Şafî, Şafî imamlarından olan İmam Ebû Muhammed Bâkî, İbnü'l-Arabî, Mutasavvîf Hâce Ali Ramitînî ve hadis ilminde şöhret bulmuş Ebu Asım Nebil ve şair olmakla birlikte felsefe ve tasavvufi yönü ağır basan Hâce Efdalüddîn Kâşî gibi tasavvuf ehli ve âlimlerin isimleri şiirleriyle birlikte zikredilmektedir. ⁸⁵ Devlet adamlarından, Ebu Bekr bin Sa'd bin Zengî'nin veziri Zahîr Fâryâbî,⁸⁶ Cebele bin Eyhem Gassânî,⁸⁷ Emir Husrev Dehlevî,⁸⁸ Halid bin Yezid

⁷⁵ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 211, 390, 477'de Arap şairi ismiyle manzum parçalara yer vermiştir. Koç, 211'de "268" dipnot no'su ile yer alan ve Arap şairine atfedilen şiirin, Ertad bin Sehye'ye; 390'da "44" dipnot no'su ile yer alan ve Arap şairine atfedilen beyitlerin Ali bin el Abbas er-Rûmî'ye; 477'de "212" dipnot no'su ile yer alan ve Arap şairine atfedilen şiirin ise Miskîn ed-Darimî'ye ait olduğunu belirtmiştir. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1115, 1135, 1144.

⁷⁶ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 179.

⁷⁷ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 449.

⁷⁸ Koç, Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 230'da "315" no'su ile yer alan ve Ehli beyt Şairi diye atfedilen beyitlerin Ebû Ali el-Hasen bin Ali el-Huzâ'î Da'bel'e ait olduğunu belirtmektedir. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1117,"302" no'lu dipnot.

⁷⁹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 305.

⁸⁰ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 251.

⁸¹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 325.

⁸² Nabia Ca'dî'nin Hz. Peygamber'in huzurunda okuduğu şiir için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 234.

⁸³ Seyfûddevle'nin amcaoğlu olan Şair Ebu Firas'a yapılan atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 428. Ayrıca 421'deki "123" dipnot no'lu ve 109'daki "49" dipnot no'lu şiirlerinde Ebû Firas'a ait olduğunu tespit ettik. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1104,1139.

⁸⁴ Bazı sahabelere atfedilen şiirler için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Hz. Ali) 184, (Hz. Aişe) ve (Hz. Bilal) 235.

⁸⁵ İmam Şafî'ye atfedilen beyit için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 482 de ki "228" dipnot nolu şiir; İmam Ebû Muhammed Bâkî'ye yapılan atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 163; İbn Arabî'ye yapılan atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 153; Hâce Ali Ramitînî'ye yapılan atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 134; Ebu Asım Nebil'e yapılan atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 216; Hâce Efdalüddîn Kâşî'ye yapılan atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 181

⁸⁶ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 280, 332.

⁸⁷ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 365.

⁸⁸ Birçok Türk Hükümdarının yanında görev alan Mir Husrev Dehlevî Türkçe, Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Hint dili ve edebiyatını da çok iyi bilmesi şöhretini daha da yaygınlaştırmıştır. Kendisine saray şairi ünvanı verilmiştir. Mir Hüsrev Dehlevî'ye atfedilen şiir için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 367, Mustafa Koç, 92'de bulunan "10" dipnot no'lu beyitinde Hüsrev'e ait olduğunu söylemektedir. Bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1103.

bin Muaviye,⁸⁹ Mervan bin Muhammed'in Horasan Valisi Nasr Seyyar⁹⁰ ve Sultan Selim Şah Han'ın⁹¹ manzumları da eserde kendine yer bulmuştur.

Kınalızâde'nin eserinde manzum parçaları attettiği isimler bunlardır. Bazı şiirleri ise şair ismi zikretmeden nakletmiştir. Şairi belli olmayan bazı şiirlerin kaynağına Mustafa Koç'un *Ahlâk-ı Alâî* üzerine yaptığı inceleme ve çeviri yazı çalışması üzerinde yaptığımız araştırma sonucu ulaştık. Araştırmamızda ulaştığımız şair isimleri de şunlardır:

Mahmud el-Varrak,⁹² Tarafa,⁹³ Fahreddin-i Irâkî,⁹⁴ Enverî (Divan),⁹⁵ Beşşar bin Burd,⁹⁶ Takiyuddîn el Hamevi,⁹⁷ el Mütelemmis,⁹⁸ Ebu'l Feth el Bustî,⁹⁹ Hakânî-i Şirvânî (Divân),¹⁰⁰ İbnü'l İtnâme el Ensâri,¹⁰¹ Davud el-Antakî,¹⁰² Urve b.Hizâm el-Uzrî,¹⁰³ İbn Ebî Cüheyne el Mehbili,¹⁰⁴ Şerik,¹⁰⁵ Sârimuddîn İbrahim bin Sâlih el- Muhtedî el-Hindî el-Yemenî,¹⁰⁶ Ebu'l Hasan et Tihâmî,¹⁰⁷ Ebu Sa'd Ebu'l-hayr,¹⁰⁸ Ali bin el Abbas er-Rûmî,¹⁰⁹ Ebû Ali el-Hasen bin Ali el-Huzâ'î Da'bel,¹¹⁰ Adiy bin Zeyd,¹¹¹ Hasan bin Sabit,¹¹² Mecnun bin Âmir,¹¹³

⁸⁹Eserde edebiyatçı olarak zikredilen Halid bin Yezid bin Muaviye'ye yapılan atf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 315

⁹⁰ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 462.

⁹¹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 428.

⁹² *Ahlâk-ı Alâî*, 204' de ki "252" dipnot no'lu şiir, 408' de ki "88" dipnot no'lu şiir ve 470' de ki "203" dipnot no'lu şiirlerin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1114, 1138, 1142.

⁹³ *Ahlâk-ı Alâî*, 407 de ki "86" dipnotlu şiir. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1138.

⁹⁴ *Ahlâk-ı Alâî*, 413 de ki "102" dipnot no'lu beyitin şairi. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1138.

⁹⁵ *Ahlâk-ı Alâî*, 428 de ki "138" dipnotlu beyitin şairi. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1140.

⁹⁶ *Ahlâk-ı Alâî*, 407 de ki "84" dipnotlu beyitin şairi. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1137.

⁹⁷ *Ahlâk-ı Alâî*, 486 (243) no'lu beyitin şairi Takiyuddin el Hamevi, Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1145.

⁹⁸ *Ahlâk-ı Alâî*, 484 de ki "236" dip not ile verilen beyitin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1145.

⁹⁹ *Ahlâk-ı Alâî*, 101' de ki "37" dipnot ile verilen şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1104.

¹⁰⁰ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 106' da ki "45" dipnot ile verilen şiir ve 153' de bulunan "128" dipnot no'lu şiirlerin şairi. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1104, 1108.

¹⁰¹ *Ahlâk-ı Alâî*, 110' da bulunan "54" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1105.

¹⁰² *Ahlâk-ı Alâî*, 149' daki "123" dipnot ile verilen şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1108.

¹⁰³ *Ahlâk-ı Alâî*, 149' daki "124" dipnot ile verilen şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1108.

¹⁰⁴ *Ahlâk-ı Alâî*, 159' da ki "140" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1109

¹⁰⁵ *Ahlâk-ı Alâî*, 165' de yer alan "150" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1109.

¹⁰⁶ *Ahlâk-ı Alâî*, 204' de yer alan "253" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1114.

¹⁰⁷ *Ahlâk-ı Alâî*, 205' de yer alan "256" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1114.

¹⁰⁸ *Ahlâk-ı Alâî*, 205' de yer alan "258" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1114.

¹⁰⁹ *Ahlâk-ı Alâî*, 390' da yer alan "44" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1135.

¹¹⁰ *Ahlâk-ı Alâî*, 230' da yer alan "315" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1117' de "302." dipnot. Kınalızâde, isim vermeden Ehli beyt şairi diye atf yapmıştır.

¹¹¹ *Ahlâk-ı Alâî*, 132' de yer alan "90" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1106, "72" dipnot.

¹¹² *Ahlâk-ı Alâî*, 312' de yer alan "28" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1128.

¹¹³ *Ahlâk-ı Alâî*, 328' de yer alan "59" dipnot no'lu şiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1130.

Salih bin Abdilkuddüs,¹¹⁴ İbnü'ş-şibl el-Bağdâdi,¹¹⁵ Ebu'l Kâsım el-Mukri,¹¹⁶ Miskîn ed-Darimî,¹¹⁷ İbnü'r-Rumî,¹¹⁸ Ebliğ Ebâ Masma,¹¹⁹ Bukeyr bin El-Ahnes,¹²⁰ Amr bin Ma'dikerb.¹²¹

Mustafa Koç'un *Ahlâk-ı Alâi* üzerine (inceleme çeviri yazı tıpkıbasım) çalışması üzerine yaptığımız araştırma sonucu bazı şiiirlerin şairine ve yer aldığı eser isimlerine de ulaştık:

Faşlü'l-makâl fi şerhi Kitâbi'l-Emsâl Abdullâh b. Abdilâzîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî;¹²² *El-Muhâddarât fi'î Lüga ve'l-edeb*, El-yûsî;¹²³ *Leyla ile Mecnun*, Nizâmî;¹²⁴ *Mahseni Esrar*, Nizâmî;¹²⁵ *Heft Peyker (yedi suret)*, Nizamî;¹²⁶ *Gülşen-i Râz*, Fahreddin Irâkî;¹²⁷ *Mevâiz*, Sadî;¹²⁸ *Divânu'l hamâse*, Ertat bin Sehye;¹²⁹ *Divânu İbni'l, Fârîd*, Ebu Hafs Ömer bin Fariz;¹³⁰ *Enverî Divân*, Enverî.¹³¹

Mustafa Koç, bazı şiiirlerin şairlerini tespit etmiş, şairlerini tespit edemediği bir kısım şiiirlerin de yer aldığı kaynaklara ulaşmıştır:

¹¹⁴ *Ahlâk-ı Alâi*, 336' de yer alan "73" dipnot no'lu şiiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1130.

¹¹⁵ *Ahlâk-ı Alâi*, 350' de yer alan "97" dipnot no'lu şiiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1132.

¹¹⁶ *Ahlâk-ı Alâi*, 449' de ki "170" dipnot no'su ile verilen şiiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1141.

¹¹⁷ *Ahlâk-ı Alâi*, 477' de ki "212" dipnot no'su ile verilen şiiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1144.

¹¹⁸ *Ahlâk-ı Alâi*, 478' de ki "215" dipnot no'su ile verilen şiiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1144.

¹¹⁹ *Ahlâk-ı Alâi*, 480' de ki "220" dipnot no'su ile verilen şiiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1144.

¹²⁰ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâi*, 273' de ki "435" dipnot no'su ile verilen şiiirin şairi. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1124/442.

¹²¹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâi*, 333' de ki "69" dipnot no'su ile verilen şiiirin şairi. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1130/79.

¹²² Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâi*, s.482' de ki "225" dipnot no'su ile verilen şiiirin şairi. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1144/75.

¹²³ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâi*, 253' de ki "373" dipnot no'lu ve 421' de ki "122" dipnot no'lu şiiirlerin yer aldığı kitap ve şairi. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1121,1139.

¹²⁴ *Ahlâk-ı Alâi*, 253' deki "373" dipnot no'lu ve s. 421' de ki "122" dipnot no'lu şiiirlerin yer aldığı kitap ve şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1121, 1139.

¹²⁵ *Ahlâk-ı Alâi*, 501' deki "5" dipnot no'su ile verilen şiiirin yer aldığı kitap ve şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1147.

¹²⁶ *Ahlâk-ı Alâi*, 104' deki "42" dipnot no'su ile verilen şiiirin yer aldığı kitap ve şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1104; *Ahlâk-ı Alâi*, 418' deki "112" dipnot no'su ile verilen şiiirin yer aldığı kitap ve şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1139.

¹²⁷ *Ahlâk-ı Alâi*, 148' deki "121" dipnot no'lu şiiirin yer aldığı eser ve şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1108.

¹²⁸ *Ahlâk-ı Alâi*, 200' de yer alan "238" dipnot no'lu şiiirin yer aldığı eser ve şair şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1113.

¹²⁹ *Ahlâk-ı Alâi*, 211' de yer alan "268" dipnot no'lu şiiirin yer aldığı eser ve şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1115.

¹³⁰ *Ahlâk-ı Alâi*, 389' da yer alan "40" dipnot no'lu şiiirin şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1135 "200" no'lu dipnot.

¹³¹ *Ahlâk-ı Alâi*, 428' deki "138" dipnot no'su ile verilen şiiirin yer aldığı kitap ve şairi. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâi*, 1140.

İbn Arapşah, *Fâkîhetu'l-hulefâ*,¹³² *el-Mustatraf fi külli fennin mustazraf*,¹³³ *Uyunu'l enba fi tabakâti'l etibba*,¹³⁴ *Tarihu Bağdat*,¹³⁵ *el Vatvat, Gururu'l-hasâisi'l-vâdiha*,¹³⁶ *Feyzu'l-kadîr*,¹³⁷ *Cami'u'l-ulûm ve'l-hikem*,¹³⁸ *Kura'd-dayf*,¹³⁹ *Subhu'l-a'şâ*,¹⁴⁰ *Takiyuddîn el- Hamevî, Hizânetu'l-edeb*,¹⁴¹ *Zehru'l- ekem fi'l emsâli ve'l hikem, El-Muhâddarât fi'î Lüga ve'l-edeb- Elyûsî*.¹⁴²

2.2.4. Tarihi Kaynaklar

Tûsî'nin eserini oluştururken tarihi kaynaklara başvurmadığını daha önceki bölümde belirtmiştik. Kaynak çeşitliliği açısından oldukça zengin olan Kınalızâde'nin eserinde ise yer yer tarihi eserlere de başvuru yaptığını görmekteyiz. Aslında tarihi kaynak olarak zikredeceğimiz bu eserler aynı zamanda eserin edebi zenginliğini de ortaya koymaktadır.

Özellikle Üçüncü Bölümde tarihi kaynaklara başvuru sayısının arttığını görmekteyiz. Devlet Yönetimi ile ilgili bu bölümde hemen her konuyu tarihi kaynaklara dayandırarak anlatan Kınalızâde, çok sayıda hükümdar ve devlet adamı ile ilgili hikâyelere de yer vermiştir. Eserin mukayeseli analizi sonucunda muazzam bir emek ile karşı karşıya geldiğimizi rahatlıkla söyleyebiliriz. Farsça, Arapça ve Türkçe kaynaklardan yararlanılan eserde hikâyelerin özenle seçilmiş, hikâyeler arası sistematik bir düzen kurulmuş olduğunu fark ettik. Örneğin Tûsî'nin Felsefi temellere dayandırarak anlattığı bir konuyu,

¹³² bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 165' de yer alan "152" dipnot no'lu şiirin yer aldığı kaynak için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1109 "133" no'lu dipnot ve *Ahlâk-ı Alâî*, 480' da yer alan "219" dipnot no'lu şiirin yer aldığı kaynak için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1144 "71" no'lu dipnot.

¹³³ *Ahlâk-ı Alâî*, 485' de yer alan "240" dipnot no'lu şiirin yer aldığı kaynak için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1145 "87" no'lu dipnot ve *Ahlâk-ı Alâî*, 165' da yer alan "150" dipnot no'lu şiirin yer aldığı kaynak için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1109 "122" no'lu dipnot.

¹³⁴ *Ahlâk-ı Alâî*, 362' de yer alan "116" dipnot no'lu şiir ve s.462' de yer alan "188" no'lu şiirin yer aldığı kaynak için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1133 "144" no'lu dipnot ve 1142 "34" no'lu dipnot.

¹³⁵ *Ahlâk-ı Alâî*, 458' de yer alan "182" dipnot no'lu şiirin yer aldığı kaynak için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1142 "30" no'lu dipnot ve Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 486' da yer alan "245" dipnot no'lu şiirin yer aldığı kaynak için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1145 "74" no'lu dipnot.

¹³⁶ *Ahlâk-ı Alâî*, 479' da ki "217" dipnot no'su ile verilen şiirin kaynağı. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1144 "68" no'lu dipnot.

¹³⁷ *Ahlâk-ı Alâî*, 478' de ki "215" dipnot no'su ile verilen şiirin yer aldığı kaynak. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1144 "66" no'lu dipnot.

¹³⁸ *Ahlâk-ı Alâî*, 481' de ki "222" dipnot no'su ile verilen şiirin yer aldığı kaynak. bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1144 "74" no'lu dipnot.

¹³⁹ *Ahlâk-ı Alâî*, 482' de yer alan "225" dipnot no'lu şiirin yer aldığı kaynak için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1144 "75" no'lu dipnot ve Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 428' de yer alan "137" dipnot no'lu şiirin yer aldığı kaynak için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1140 "303" no'lu dipnot.

¹⁴⁰ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 485' de ki "240" dipnot no'su ile verilen şiirin şairi. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1145/87

¹⁴¹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 287' de ki "462" dipnot no'su ile verilen şiirin yer aldığı kaynak. Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1125 "471" no'lu dipnot.

¹⁴² Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 479 da ki "219" no'lu dipnot ve 482 de ki alıntı için Koç, (İnceleme) *Ahlâk-ı Alâî*, 1144 "70" ve 77. Dipnot.

İskender'den, Orta Asya Türk Hükümdarlarından, Arap ve Fars hükümdarlarından veya peygamber hayatından alıntılar ile pekiştirmekte ve en son Osmanlı hükümdarlarından naklettiği haberler ile de bağlantı kurmaktadır.¹⁴³

Eserde atıf yapılan tarihi isimleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

Osmanlı padişahlarından; Sultan Murad, Kanuni Sultan Süleyman, Fatih Sultan Mehmet, Yıldırım Beyazıt ve Kardeşi Musa, Yıldırım Beyazıt oğlu Süleyman Bey ve sık sıkta Sultan Selim Şah'a¹⁴⁴ atıflar yapılmaktadır.

Orta Asya Türk Hükümdarlarından; Timurlenk, Şahrüz Mirza (Timur'un Oğlu), Cengizhan Hülagu, Çerkez Berkük, Kansu Gavri, Azarbaycan padişahu Sultan Yakup, Özbek Hanı Şâhi bey, Sultan Mahmud Sebüktekin, Alaaddin Keykavus'a¹⁴⁵ atıflar yapılmaktadır.

Halife ve Arap devlet adamlarından; Sultan Selehaddin, Harun Reşid, Halife Mu'tezid, Halife Me'mun, Halife Muktedir, Muaviye, Mağrib sultanı Ebu'l Hasan Müzenî, Velid bin Abdülmelik Mervani, Fazl bin Rebi (Halife memun'un kardeşi), Abdullah bin Tahir, Yezid, Seyfü'd Devle, Sultan Saîd Nureddin Şehîd ve Nureddin Şedid'in komutanı Esedüddin Şirküh, Ömer İbn Abdülaziz, Hişam bin Abdülmelik, Haccac-ı Zalim, Cemaleddin İsfahani, Cebele bin Eyhem Gassanî, Ebû Müslim Horasanî, Seyfüddeve Hemedânî, Sultan Celaleddin Harezşah, Abbasi halifesi Müsterşid, Ebu Cafer Mansur'a¹⁴⁶ atıflar yapılmaktadır.

Arab Kabile Beylerinden Muhelleboğullarından Yezid bin Muhelleb, Bermekoğullarından Cafer bin Yahya Bermeki, Fazl Yahya Bermekî, Mısır Emiri Abdülhamid bin Sa'd ve Ma'n Şeybânî'ye¹⁴⁷ atıflar yapılmaktadır.

Fars hükümdarlarından Kisra Hürmüz, Şah Süca, Kisra Perviz'in Buhay-

¹⁴³ Mesela bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 450-470.

¹⁴⁴ Bazı Osmanlı Padişahlarına yapılan atıf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Sultan Murat) 30, 469; (Sultan Süleyman) 28, 35, 173, 416; (Fatih Sultan Mehmed) 30, 270, 406, 427, 439; (Yıldırım Beyazıt) 429, 28, 366, 471; (Süleyman Bey) 429; (Sultan Selim) 28, 366, 428, 433, 466.

¹⁴⁵ Türk devlet adamlarına yapılan atıf için bk. Kınalızâde *Ahlâk-ı Alâî*, (Timur) 320, 379, 432, 433, 434, 460, 465, 466, 469; (Şahrüz Mirza) 433; (Cengizhan Hülagu) 363, 378, 429, 460, 469; (Çerkez Berkük) 366; (Kansu Gavri) 367, 439. Kıpçak asıllı olan Kansu Gavri 1501'de Memlük Hükümdarlığı yapmıştır; (Sultan Yakup) 442; (Özbek Hanı Şâhi Bey) 442; (Sultan Mahmud Sebüktekin) 439; (Alaaddin Keykavus) 35, 438.

¹⁴⁶ Söz konusu yöneticiler için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Sultan Selahaddin) 402, 453; (Harun Reşid) 353, 488; (Halife Mu'tezid) 459; (Halife Me'mun) 435, 458; (Muktedir) 437; (Muaviye) 110, 234, 271, 467, 468; (Ebu'l-Hasan Müzenî) 461; (Velid bin Abdülmelik Mervani) 425; (Ömer ibn Abdülaziz) 425, 430; (Nureddin Şedid) 452, 457; (Haccac-ı Zalim) 247, 274, 437, 488; (Cemaleddin İsfahani) 278; (Cebele bin Eyhem Gassanî) 365; (Ebû Müslim Horasanî) 459; (Seyfüddeve Hemedânî) 428; (Sultan Celaleddin Harezşah) 428; (Müsterşid) 468; (Ebu Cafer Mansur) 458.

¹⁴⁷ Arap kabile ve beyleri için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Muhalleboğulları) ve (Bermekoğulları) 274; (Abdülhamid bin Sa'd) ve (Ma'n Şeybânî) 276.

rican adlı sınır beyi, Adîl Nûşirevan, Kör Behram, Atabek Sa'd bin Zengî Sulgarî ve veziri Amidüddin Esad;¹⁴⁸ Acem Irak'ının padişahu Rüknu'ddevle Hasan bin Büveyh Deylemî, Samani Hükümdarı Nasr bin Ahmed Sâmânî'ye atıflar yapılmaktadır.¹⁴⁹

Kınalızâde'nin atıfta bulunduğu veya sözlerine başvuru yaptığı bu isimlerin yanısıra tarihi kaynak ismi zikrettiğini de görmekteyiz. Yaptığımız inceleme sonucu tespit edebildiğimiz kadarıyla Kınalızâde'nin atıf yaptığı tarihi kaynakları aşağıdaki tabloda belirttik.

	Eserin Adı	Yazarın Adı	Eserin Konusu	Ahlâk-ı Alâî'de eser isminin geçtiği konu ve sayfa no
1	Kitâbu'r Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn	Şihabeddin Ebu Şâme Abdurrahman İbn İsmail	Nureddin Şehid ile Selâhaddin Eyyûbî dönemlerinin ayrıntılı tarihidir	Üçüncü Bölüm Nureddin Şedid ve Selâhattin Eyyubî'nin hayatını öğrenmek isteyenler için atıfta bulunulmuş, 403.
2	Târihu'l-kâmil ¹⁵⁰	İbnü'l-Esir Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali İbn Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî	Nureddin Şedid'in tarih ve sireti	Birinci Bölüm: 278-279 Cimrilığın tedavisinde eser ismi zikredilmeden müellif ismi ile üç ayrı hikâyeye yer verilmiştir. Üçüncü bölüm 452'de ise sadece müellif ismi zikredilmiştir.
3	<i>Sîret-i Salâhiyyetih</i>	Kâdı Bahaeddin İbn Şeddâd	Sultan Selahaddin'in sireti	Üçüncü Bölüm Sultan Selahaddin'in vefatıyla ilgili alıntı, 402
4		İbn Halikan	Nureddin Şedid'in tarih ve sireti	Üçüncü Bölüm: Sadece isme atıf yapılmıştır, 452
5	<i>Şahnâme</i> (Eserde kralların yakını sultanların dostu tarih kitabı olarak zikredilmektedir.)	Firdevsî		Üçüncü Bölüm Hükümdarların Hasletleri, 432, 439

¹⁴⁸ Fars hükümdarları ve devlet adamlarına yapılan atıf için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, (Kısra Hürmüz) 447; (Şah Süca) 484; (Kısra Perviz'in Buhayrican adlı sınır beyi) 316; (Nûşirevan) 34, 336, 489, (Günahkâr Yezdigerd oğlu Kör Behram) 335; (Atabek Sa'd bin Zengî Sulgarî ve veziri Amidüddin Esad) 279.

¹⁴⁹ Rüknu'ddevle Hasan bin Büveyh Deylemî için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 449; Nasr bin Ahmed Samanî için bk. Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, 464.

¹⁵⁰ İbn Esir'in eser ismi için bk. Şemseddin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları, İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, 151-163. 310 A.A., III: 12

6	Târihî Cihan- Çuşâ	Vezir Melik Cü- veynî	Türk Tarihi	Üçüncü Bölüm Devlet Yönetimi, 378
7	<i>Tarihi Güzide</i>	Hace Hamdullah Kazvinî Müstevfi		İkinci Bölüm Evlilik ve eş eğitimi, 319
8	<i>Tevarih'i Timur</i>	İbn Arapşah		İkinci Bölüm Evlilik ve eş eğitimi, 320 Üçüncü Bölüm Devlet yönetimi, 465
9	<i>Tahkik fi Şirâi-r Râkîk</i>	TDV İslam Ansik- lopedisinde, İbn Nübâte el'mısırî'nin eser- leri arasında zikre- dilmektedir.		İkinci Bölüm Irkların Huyuları ve İn- san Topluluklarının mi- zaçları başlıklı konu içe- risinde 4 defa atıfta bu- lunulmuş ve alıntı yapılmış- tır, 361-362-364-368
10	Murûcû'z-zeheb	Mes'ûdî'nin		Üçüncü Bölüm Adil Padişahın Gözet- mesi Gereken Kanunla- rın anlatıldığı bölümde eser ismiyle birlikte zik- redilmiştir, 458
11		Sükridân diye isimlendirilen ya- zar hakkında bir bilgiye ulaşılma- mıştır.		Üçüncü Bölüm Eser ismi verilmeden zikredilmiş, 461
12	<i>el-Müstecâd min fi'lâti'l-ecvâd</i> (Mervani devleti ve Abbasi dev- leti emirlerinin cömertlik hikâyeleri)	Kâdı Muhsin Tenûhî		Birinci Bölüm Cimrilğin Tedavisinde, 277

Sonuç

Nasîruddin Tûsî, İslam ahlak felsefesi tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Onun *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı eseri, kendisinden önceki filozofların bu alanda ortaya koydukları görüş ve açıklamaları, konusuna göre tamamen veya özetle ihtiva etmesinin yanı sıra ahlak düşüncesine felsefi bir temel sağlama ve sistematik oluşturma şeklinde önemli katkılarda bulunmuştur. Hatta İslam ahlak düşüncesinin Tûsî sonrasında gelişimi *Ahlâk-ı Nâsirî*'yi esas almıştır. Bu eseri model ve esas olarak yazılmış ahlak felsefesi eserlerinden biri de büyük Osmanlı âlim ve düşünürü Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sidir. Bu çalışmamızda *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Alâî*'nin mukayeseli kaynak analizini yapmaya çalıştık.

Çalışmamızda öncelikle Tûsî ve Kınalızâde'nin eserlerinde atıf yaptığı kaynakları tespit ettik. İki eser arasında yaptığımız mukayeseli analiz sonucu

ortak atıf yapılan kaynakları belirledik. Kullanılan farklı kaynakları ise Tûsî ve Kınalızâde'ye özgü başvurular olarak listeledik. *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Alâî*'de başvurulan kaynakları felsefî, dinî, edebî ve tarihî olmak üzere dört başlık altında ele aldık.

Felsefî kaynaklara baktığımızda, Tûsî'nin, *Ahlâk-ı Nâsirî*'de ana kaynak olarak İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk*'ından yararlandığını görmekteyiz. Özellikle birinci bölümde Antik Yunan filozof ve bilginlerinin görüşlerine de *Tehzîbü'l-Ahlâk* üzerinden ulaşmıştır. Ancak nefis teorisini incelerken İbn Miskeveyh'ten farklı olarak doğrudan İbn Sînâ'dan, özellikle *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'tan yararlandığı görülmektedir. İbn Miskeveyh'in eksik bıraktığını düşünerek kendisinin ilave ettiği İkinci ve üçüncü bölümde ise İbn Miskeveyh'in kullanmadığı kaynaklara ulaşarak biraz daha özgün bir inşada bulunduğu anlaşılmaktadır. Tûsî bu bölümde Aristoteles, Fârâbî ve İbn Mukaffa gibi düşünürlerin eserlerine başvurmuş, sevgi konusunda sadece *Tehzîb*'deki bilgilerle yetinmemiş, yer yer Aristoteles ve İbn Sînâ'nın eserlerinden faydalanmıştır. Kınalızâde ise eserini oluştururken temel felsefî kaynak olarak Tûsî'yi model almıştır. Tûsî'nin yararlandığı felsefî kaynakların hemen hepsine eserinde yer vermiştir. Ancak Tûsî ile fikir ayrılığına düştüğü hususlarda ve Tûsî'yi eksik bulduğu noktalarda farklı felsefî kaynaklardan da yararlanmıştır. Bu kaynakların başında Devvânî gelmektedir. Tûsî ve Devvânî aracılığıyla başvurduğu kaynaklar dışında İbn Sînâ'nın *Şifâ*, *Necât* ve *Meâd* eserleri ile Tûsî'nin *Tecrid* kitabı ve Taftazânî'nin *Şerhu'l-Makâsîd*'i da Kınalızâde'nin felsefî-kelamî kaynakları arasında yer almaktadır.

Dinî kaynaklar açısından bakıldığında Tûsî, eserinin genelinde 29 ayet ve 14 hadise yer vermiştir. İbn Miskeveyh'ten farklı olarak felsefî literatürde ele alınan üç nefsi, Kur'an'daki nefs-i emmâre, nefs-i levvâme ve nefs-i mutmainne ile eşleştirmiştir. Nefs hastalıklarının tedavisi konusunda Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali, Hasan Basri ve Gazzâlî'nin sözlerinden iktibaslar yapmıştır. Ancak Tûsî'nin başvurduğu bu kaynaklara Kınalızâde'nin de başvurduğunu görmekteyiz. Hatta Kınalızâde, yaptığı başvuru sayısı ile Tûsî'yi çok geride bırakmıştır. Kınalızâde, eserinde 170 ayet, 146 hadise başvurmuş olup, bunlardan 10 ayet ve 4 hadis Tûsî'nin eseriyle ortak kullanılmıştır. Yine her iki eserde ortak kullanılan peygamber ve sahabe ismine yapılan atıfların sayıca çok daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Her iki eserin başvurduğu kaynaklardan biri de Gazzâlî'dir. Tûsî'de sadece bir yerde Gazzâlî'nin ismen zikredildiği, buna karşılık Kınalızâde'nin 32 yerde Gazzâlî'ye, "dört" yerde Gazzâlî'nin *İhyâ'*sına atıfta bulunduğunu tespit ettik. Tûsî'nin dini kaynak kullanımını bunlarla sınırlı kalmaktadır. Ancak Kınalızâde'nin bu kaynaklar dışında tasavvuf büyüklerine, fıkıh, hadis kelam âlimlerinin sözlerine atıflar

yaptığını ve bazı dini eserlere de başvuru yaptığını tespit ettik. Bu başvurulardan *Reşehât*, *Avarifü'l-Maârif*, *Mirsâdu'l-İbâd*, *Vasayâ-yı Kudsiye*, *Zübdetü'l-Hakâyık*, *Şerh-i Mevakif*, *Edebü'd Dünnya ve'd-Din*, *Bedâyi* adlı eserleri Kınalızâde'nin dinî kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Sonuç olarak Kınalızâde ve Tûsî'nin ortak kullandığı dini kaynaklar bulunmakla beraber Kınalızâde'nin dinî kaynaklarının Tûsî'nin dini kaynaklarından mukayese kabul etmeyecek kadar çok olduğu görülmektedir.

Her iki eseri edebî açıdan incelediğimizde, felsefî içeriği ağır basan *Ahlâk-ı Nâsirî*'de sadece 15 manzuma ve birkaç kısa hikâyeye başvurulduğunu tespit etmekteyiz. Kınalızâde'nin, *Ahlâk-ı Alâî*'si ise edebî kaynak kullanımı noktasında alanda yazılmış tüm diğer eserlerden çok ileri seviyededir. *Ahlâk-ı Alâî*'de Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmış toplam 528 manzum yer almaktadır. Nakledilen şiirlerin çoğu nispetsiz olsa da bazıları bizzat Molla Câmî, Sâdi Şirâzî, Hâce Hâfız, Ömer Hayyâm, Hâce Senâyî, Attar gibi şair isimleriyle birlikte anılmıştır. Hatta eserde Hz. Ali, Hz. Aişe ve Hz. Bilal gibi sahabeler; İmam Şafiî, İmam Ebû Muhammed Bâkî, İbnü'l-Arabî, Mutasavvıf Hâce Ali Ramitinî ve hadis ilminde şöhret bulmuş Ebu Asım Nebil ve şair olmakla birlikte felsefî ve tasavvufî yönü ağır basan Hâce Efdalüddîn Kâşî gibi tasavvuf ehli ve âlimler ile bazı devlet adamlarının isimleri, şiirleriyle birlikte zikredilmektedir. *Ahlâk-ı Alâî*'de, manzumlar dışında ibret dolu hikâyelerin anlatıldığı mensur edebî ürünler de bulunmaktadır. Bu isimler dışında *Ahlâk-ı Alâî*'de nispetsiz olan şiirlerin kaynağı hususunda Mustafa Koç'un *Ahlâk-ı Alâî* üzerine (İnceleme-Çeviriyazı-Tıpkıbasım) çalışmasından yararlandık. Araştırmamız sonucu bazı şiirlerin şairine, bazı şiirlerin ise yer aldığı kaynak isimlerine ulaştık.

Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî* içerisinde yer alan beyit sayısı ve kaynak çeşitliliğiyle okuyucularına edebî bir ziyafette bulunduğunu söyleyebiliriz. Eserde birçok farklı kültürden, farklı dilden edebî metne yer verilmesi, bir Osmanlı alimi ve düşünürü olarak Kınalızâde'nin entelektüel donanımını ve edebî gücünü gözler önüne sermektedir.

Tarihi kaynak noktasında ise; *Ahlâk-ı Nâsirî*'de tarihi bir kaynak bulunmadığı sonucuna ulaştık. İskender'e ait kısa birkaç hikâyenin tarihi bir kaynaktan değil, Aristo'nun eserlerinden alıntı yapıldığını tespit ettik. Aynı zamanda İskender'e ve Halife Me'mun'a ait kısa hikâyelerin Kınalızâde'nin eserinde de yer aldığını gördük. Kınalızâde ise dinî ve edebî kaynak çeşitliliğini tarihî kaynak noktasında da devam ettirmektedir. Özellikle üçüncü bölümde tarihî kaynaklara başvuru sayısının arttığını görmekteyiz. Devlet yönetimi ile ilgili bölümde Tûsî'nin felsefî kaynaklara dayandırarak anlattığı hemen her konuya, tarihî kaynakları da ekleyen Kınalızâde, çok sayıda hükümdar ve

devlet adamı ile ilgili hikâyelere yer vermiştir. Farsça, Arapça ve Türkçe kaynaklardan yararlanılan eserde hikâyelerin özenle seçilmiş, hikâyeler arası sistematik bir düzen kurulmuş olduğunu fark ettik. Örneğin Tûsî'nin felsefî temellere dayandırarak anlattığı bir konuyu, aynı zamanda İskender'den, Orta Asya Türk hükümdarlarından, Arap ve Fars hükümdarlarından veya peygamber hayatından alıntılar ile pekiştirmekte ve bazı Osmanlı hükümdarlarından naklettiği olaylarla da bağlantı kurmaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, *Kitâbu'r-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn*, *Târihu'l-kâmil*, *Sîret-i Salâhiyyetih*, *Şahnâme*, *Tarihi Güzide*, *Tevarih-i Timur*, *Tahkik fi Şirâi-r Râkik*, *Murûcû'z-zehab*, *el-Müstecâd min fi'lâti'l-ecvâd*, *Târih-i Cihan-guşâ* gibi eserler Kınalızâde'nin yararlandığı tarihî kaynaklar arasında yer almaktadır.

Bu tarihî kaynaklar dışında eser genelinde Osmanlı padişahlarından, Orta Asya devletleri ve Türk hükümdarlarından, halife ve Arap devlet adamlarından, Arap kabile beylerinden, Fars ve Acem hükümdarlarından birçok tarihî isme atıf yapılmaktadır.

Kaynaklarını karşılaştırdığımız iki âlim ve düşünür, ihtisas bakımından tam bir uyuşma içinde değillerdir. Tûsî'nin felsefe, matematik ve tabiat bilimleri ihtisasına karşılık, Kınalızâde şer'î ilimlerde ihtisas yapmıştır. Onları buluşturan disiplin ahlakıdır. Her birinin ahlak kitabı, ihtisas alanlarıyla uyumlu olarak şekillenmiştir. Felsefî içeriği öne çıkan Tusî'nin eseri kendisinden sonraki ahlak kitaplarına model olsa da felsefî içeriğinden ödün vermeden dini, edebi, tarihi bilgisini adeta metne işleyen Kınalızâde'nin Tûsî'ye oranla katbekat fazla kaynağa başvurduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Anay, Harun. "*Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlâk ve Siyaset Düşüncesi*". İÜ. SBE, Doktora Tezi, 2014.
- Arkan, Hülya. "*Nasîruddin Tûsî ve Kınalızâde'nin Mutluluk Anlayışlarının Mukayeseli Analizi*". Yüksek Lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2018.
- Canikli, İlyas. "*Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâî'de Yer Verdiği Rivayetlerin Kaynak Değeri*". İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 6, no. 5 (2017): 2858-2891.
- Demirkol, Murat. "*Ahlâk-ı Alâî'nin Ahlâk Felsefesi Literatürü İçindeki Yeri ve Özgünlüğü*". Eskiye 33 (Güz 2016).
- Demirkol, Murat. *Nasireddin Tûsî'nin Ahlâk Felsefesine Etkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Demirkol, Murat. *Tûsî'nin İbn Sînâ Savunması*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2010.

- Doğan, Mutlu. “İbn Sînâ'nın Ahlak Risaleleri ve Ahlak Felsefesi”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Erdem, Hüsamettin. “Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alâî'si ve Kaynakları”, Uluslararası Kınalızâde Ailesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.
- Gafarov, Anar. “Nasîruddin et-Tûsî'nin Ahlâk Felsefesi”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Gazzalî. *El-Munkızu Mine'd-Dalâl*. çev. Hilmi Güngör. Ankara: Maarif Basımevi, 1960.
- Gazzalî. *İhyâu Ulumiddin*. Çev. Mehmed A. Müftüoğlu. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1990.
- İbn Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak*. çev. Abdulkadir Şener. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınevi, 2000.
- Kınalızâde, Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. Sadeleştiren: Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Koç, Mustafa. “(İnceleme-Çeviriyazı-Tıpkıbasım)”. *Ahlâk-ı Alâî*. Kınalızâde Ali Çelebi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Oktay, Ayşe Sıdika. “Kınalızâde Ali Efendi'nin Hayatı ve Ahlâk-ı Alâî İsimli Eseri” *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi* 12, no. 1 (2002): 185-233.
- Oktay, Ayşe Sıdika. *Kınalızâde ve Ahlâk-ı Alâî*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Sünter, Emel “Ebu Bekr Râzî ve Felsefî Görüşleri”. Yüksek Lisans Tezi SÜSBE, 2014.
- Tûsî, Nasîruddin. *Ahlak-ı Nasirî*. çev. Anar Gafarov vd. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- Tûsî, Nasîruddin. *Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbîhât*. Tahran: hş. 1379.